Ȋn colecția

SCIENTIA

apar texte din toate domeniile
științelor exacte și ale naturii,
ale științelor umaniste
și ale științelor limbii
în forme editoriale larg accesibile.

SCIENTIA

este o nouă colecție
de cultură științifică generală,
care înlocuiește, la un nivel superior,
vechea serie „Știința pentru toți",
desființată.

ISBN 973—44—0055—X

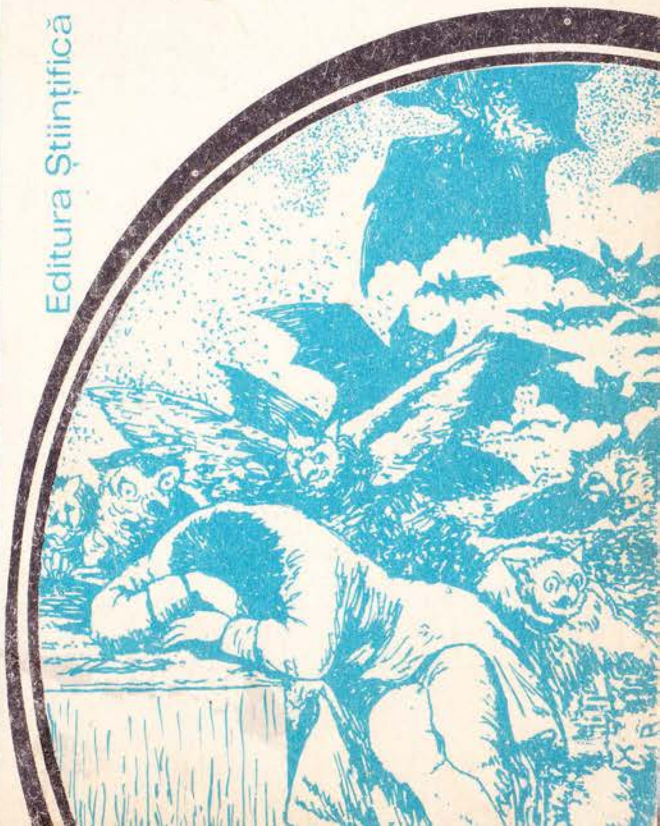
Lei 21,—

SCIENTIA

Ion Drăgan

PSIHOLOGIA PENTRU TOȚI

Editura Științifică

Coperta colecției: PETRE HAGIU
Desen cop. I reproducere după F. GOYA

ISBN 973-44-0055-x

ION DRĂGAN

PSIHOLOGIA PENTRU TOȚI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București, 1991

O DATORIE FAŢĂ DE CITITORI

Un titlu ca cel de pe coperta acestei cărţi „sună", poate, prezumţios şi epatant. Unor cititori le poate sugera chiar lipsă de modestie elementară din partea autorului, care s-a încumetat la un lucru ce-i depăşeşte puterile. Rîndurile ce vor urma le consider necesare, în primul rînd, pentru a risipi o atare bănuială, care m-ar incomoda sufleteşte.

Mai întîi, cine sînt „toţii" cărora li se adresează cartea mea?

Ei sînt acei care au auzit, au citit sau au folosit în viaţa cea de toate zilele noţiuni (cuvinte) ca: atenţie, spirit de observaţie, memorie, gîndire, limbaj, imaginaţie, voinţă, deprinderi, sentimente, talent, caracter etc., fără să fi învăţat despre ele la şcoală (liceu). Sînt mulţi sau puţini aceştia? Răspunsul este uşor de dat, căci el este suma absolvenţilor de liceu, de şcoli profesionale şi de şcoli generale din ultimii ani. Nici unul dintre aceştia nu au avut în planul de învăţămînt, şi ca atare în orarul şcolar, o disciplină (psihologia), care să le explice ce sînt şi cum se formează fenomenele enumerate mai sus, cuprinse sub denumirea de *fenomene psihice*.

O a doua întrebare pe care mi-o pun (înainte de a mi-o pune alții) este următoarea: Ce folos vor avea cititorii din lectura acestei cărți? Mi se pare o întrebare firească pentru acest final de secol al XX-lea, în care știința este privită și apreciată mai ales din perspectivă utilitară. Așadar, la ce poate folosi o carte care urmărește explicarea fenomenelor psihice, care în totalitatea lor formează psihicul? Cu alte cuvinte, la ce ne poate fi de folos psihologia?

Răspunsul nu este simplu de formulat ci, din contra! El este de fapt cuprins tocmai în conținutul acestei cărți. Acesta este însă un răspuns „strategic" și, ca atare, considerăm necesar unul mai explicit. Un prim cîștig pentru cititor este acela că, parcurgînd filele acestei cărți, va reuși să se cunoască mai bine. Dar întrebarea stăruie: „Și aceasta la ce este de folos?" Vom încerca să răspundem cu vorbele lui Xenofan: „Cei care se cunosc, știu ceea ce le este util; ei disting ceea ce pot face, de ceea ce nu pot face; iar făcînd lucruri pe care sînt în stare să le facă, ei își procură cele necesare și trăiesc fericiți. Cei care nu se cunosc, eșuează în tot ceea ce întreprind".

Este, oare, puțin acest lucru?

Dar omul nu este un Robinson. El trăiește între oameni cu care colaborează, trebuie să colaboreze. Eficiența, calitatea superioară a acestei colaborări este condiționată, în mare măsură, de cunoașterea acestora: numai cunoscîndu-i temeinic îi vom înțelege și ca atare vom putea colabora fructuos cu ei. Buna înțelegere dintre oameni — ideal milenar al omenirii — este tocmai rodul unei bune cunoașteri între oameni (intercunoaștere). În general, eficiența acțiunilor noastre este în mare măsură rodul cunoașterii de sine și a intercunoașterii.

Propunîndu-mi asemenea obiective, nădăjduiesc ca prin conținutul acestei cărțulii să arunc un fascicul de lumină asupra acelei categorii de fenomene care mai sînt încă învăluite de ceața ignoranței și a misticismului: fenomenele sufletului (psihicului).

Cu asemenea gînduri am pornit la drum. Pe acest drum nu voi mai fi singur din momentul în care cartea ajunge în mîinile Dv., stimați cititori. M-am străduit ca drumul nostru să fie cît mai neted, fără ocolișuri și întortocheri. Uneori vom avea însă de „urcat și pante", care prin strădania mea și prin eforturile Dv. vor fi trecute cu succes, ajungînd astfel la „destinația" noastră: înțelegerea fenomenelor psihice și a rostului lor pentru om.

I. PROBLEME INTRODUCTIVE

1. Locul psihologiei în cultura omului modern

(Pledoarie pentru psihologie)

Școala ca subsistem al sistemului social are misiunea de a asigura, pentru celelalte sectoare ale sistemului, forța de muncă de un anumit grad de calificare, în funcție de nivelul și tipul școlii (liceu, facultate etc.). Dar într-o concepție modernă, această forță de muncă trebuie să aibă un nivel elevat de cultură, corespunzător epocii noastre. Cercetările de sociologie a educației au demonstrat că investiția în învățămînt este una dintre cele mai rentabile investiții, deoarece între productivitatea muncii și nivelul de cultură al muncitorilor există un raport direct.

Difuzarea în rîndul tineretului școlar a științei și culturii se realizează prin intermediul diferitelor discipline școlare (obiecte de învățămînt).

Astfel, în școală se predau cunoștințe despre natura însuflețită și neînsuflețită (botanică, zoologie, biologie, geografie, fizică, matematică, chimie), despre viața socială și fenomenele ei (istorie, limbă și literatură etc.), despre artă (desen, muzică), despre fortificarea sănătății (educație fizică, sport);

alături de acestea, care formează cultura generală, în liceele de specialitate se predau discipline de profil (diverse tehnologii), iar prin activitatea practică desfășurată în laboratoare, cabinete, loturi școlare etc. se asigură aplicarea cunoștințelor și formarea deprinderilor necesare practicării viitoarelor profesiuni. Rezumînd, am putea conchide — împreună cu psihopedagogul francez Reuchlin — că în școală elevul își însușește principalele „limbaje" ale epocii: limba, matematica și tehnica. Dar, în afară de aceste cunoștințe dobîndite în mod sistematic prin procesul de învățămînt, elevul din zilele noastre mai știe despre zborurile în cosmos, despre componența și clasamentul principalelor echipe de fotbal și despre... „cîte în lună și în stele". Și e bine că orizontul culturii lui este atît de larg.

Dar să încercăm să sondăm fondul lui de cunoștințe despre universul său sufletesc, despre modul în care se desfășoară activitatea sa psihică. Știe, oare, absolventul nostru de liceu cum gîndește, cum memorează, cum se produce concentrarea atenției, cum funcționează imaginația, dar creativitatea? Știe el ce este caracterul și cum se poate modela, ce sînt aptitudinile și cum le poate identifica și valorifica? În sfîrșit, știe ce importanță are cunoașterea vieții psihice pentru o mai bună orientare în viață și muncă, pentru o mai profundă cunoaștere a oamenilor sau pentru activitatea de autoeducație? Iată numai cîteva din întrebările la care ar fi necesar și firesc să răspundă absolventul unui liceu.

Avînd temeinice cunoștințe despre viața psihică, și-ar putea organiza pe principii științifice studiul individual; învățătura, ca expresie și condiție a educației permanente, s-ar desfășura astfel

cu mai mult succes în lumina unor teze științifice despre memorie, despre atenție, despre gîndire și operațiile ei etc. Cunoașterea determinismului fenomenelor sufletești ar constitui o premisă a dirijării procesului de dezvoltare a acestora, a autoeducației, căci procesul de construire a personalității nu poate fi conceput fără cunoștințe de psihologie.

Există și alte temeiuri care ne îndeamnă să considerăm psihologia ca o necesitate în cultura omului modern, dintre care ne vom opri doar la două: contribuția acestei discipline la educarea lui în spiritul umanismului, precum și rolul ei în formarea concepției științifice despre lume.

Problema omului, a cultivării dragostei și respectului pentru el nu poate fi rezolvată fără o prealabilă și temeinică cunoaștere a lui, a ceea ce are el caracteristic: viața sufletească și mai ales conștiința sa. La baza cultivării umanismului va trebui să stea cu necesitate și această ramură a științelor despre om — psihologia; omul nu-și poate permite să cunoască atîtea lucruri despre lume și să se ignore pe sine. Procesul de ameliorare a condiției umane trebuie luminat de psihologie, în primul rînd.

Acum cinci decenii, Alexis Carrel își încheia cartea sa *Omul, ființă necunoscută* cu o ipoteză optimistă în ceea ce privește posibilitatea cunoașterii ființei umane și a „reconstrucției" ei și punea la baza acestei acțiuni de reînnoire a omului o știință sintetică — știința omului, în cadrul căreia acorda un loc deosebit psihologiei. Lucrarea la care ne referim conține multe naivități și chiar unele erezii științifice. Totuși autorul ei are meritul de a fi atras atenția asupra viciilor civilizației și a efectelor nocive ale acestora asupra

sănătății biologice, morale și mentale a omului. Dar cartea lui Carrel mai are o semnificație deosebită din punctul de vedere al problemei pe care o urmărim: ea atrage atenția asupra necesității ca omul, care a cunoscut astrele și legile universului mare și mic, să nu uite de sine, să înceapă să se cunoască! Îndemnul autorului este subînțeles din titlul cărții.

Într-o formulare și mai explicită găsim această idee în lucrarea lui V. Pavelcu *Drama psihologiei* (1965): „Progresele extraordinare ale erei noastre atomice, realizările uriașe în domeniul industrial, nu ne pot face să uităm de autorul acestor progrese — de om. Îmbunătățirea condițiilor materiale, sporirea productivității, mînuirea tot mai perfectă a mașinii, nu se pot efectua, toate, fără cunoașterea omului, fără asigurarea sănătății acestuia, fără crearea condițiilor optime pentru instruirea și educarea lui . . .".

Asertiunile de pînă acum, fiind la modul general, ne obligă la unele detalieri cu caracter exemplificativ. Mai întîi, o constatare comună. În viața de toate zilele, fiecare utilizăm sintagme cu conținut psihologic: „să fim atenți", „mi-aduc aminte", „te-ai gîndit bine"?, „fă un efort de voință", „este un sentimental", „este talentat" etc. Sînt cunoscute în mod științific noțiunile din aceste expresii sau le utilizăm într-o accepție empirică? Cine ne-ar putea edifica asupra acestui lucru, dacă nu psihologia, din lexicul căreia fac parte?

Fenomenele psihice sînt fenomene umane. Iar civilizația — ca operă de transformare a naturii — este apanajul omului. Mai ales în civilizația modernă omul este peste tot, totul. Dar pentru ca acțiunea omului să fie cît mai eficientă, el trebuie

cunoscut. Iar în această cunoaștere psihologia are un cuvînt de spus. Acest „cuvînt" și-l spune prin intermediul diferitelor ei ramuri: *psihologia pedagogică, psihologia muncii, psihologia artei, psihologia sportului, psihologia juridică, psihologia medicală, psihologia cosmică* ș.a. În *Dicționarul de psihologie* de P. Popescu-Neveanu sînt enumerate și explicate (definite) peste douăzeci și cinci de ramuri ale psihologiei. Și lista acestora nu o putem considera nici completă și nici încheiată. Și, fiindcă modul de prezentare de mai sus ar putea lăsa impresia unei tendințe de parapsihologism, vom încerca să oferim cititorilor o acoperire cu date și fapte din viață, din practică.

Procesul de formare a personalității este un proces complex și de durată, în care rolul principal îl are școala. Acest proces se desfășoară după anumite legi. Cunoașterea acestora de către cei ce desfășoară procesul instructiv-educativ constituie o chezășie a creșterii „productivității" muncii lor. Aceasta înseamnă că, în lumina ideilor psihologiei, corpul didactic va putea găsi cele mai eficace mijloace de accelerare a însușirii cunoștințelor de formare a deprinderilor și de cultivare a proceselor psihice ale elevilor. În concluzie, psihologia este implicată în realizarea unui învățămînt eficient atît ca premisă de lucru, cît și ca rezultat.

Una dintre punțile de legătură între școală și viață o constituie orientarea profesională a elevilor. Pentru ca această acțiune să se desfășoare cu succes este necesar ca diriginții, corpul profesoral etc., să aibă cunoștințe de psihologie (a copilului, a adolescentului, a muncii). Diagnosticarea aptitudinilor, a intereselor și aspirațiilor elevilor, educarea calităților necesare unei anumite profesii, cunoaș-

terea temeinică a acelei profesii, toate acestea presupun și necesită cunoștințe de psihologie. Fără aceste cunoștințe, munca de orientare profesională ar avea caracter empiric.

În sistemul disciplinelor care stau la baza organizării și desfășurării științifice a muncii se numără și psihologia. Psihologia inginerească, de exemplu, studiază ameliorarea condițiilor și a metodelor de muncă, precum și adaptarea mașinilor și a mecanismelor la particularitățile psihice ale omului. Modernizarea și automatizarea producției nu sînt numai probleme ale tehnicii, ci și probleme ale psihologiei muncii. Munca cu mașini și aparate automate necesită o anumită stare psihică, anumite calități ale atenției, ale memoriei, gîndirii etc. Aceste calități trebuie să le cunoască atît constructorul mașinilor, cît și cel ce repartizează personalul uman pentru servirea lor. Numai astfel randamentul muncii va fi pe măsura așteptărilor.

Condițiile de muncă (aer, lumină, temperatură, curățenie) au efecte nu numai asupra sănătății muncitorului, ci și asupra activității lui psihice, influențînd-o pozitiv sau negativ. Nu este, de asemenea, lipsită de importanță cunoașterea efectelor psihologice ale muncii în grup, în echipă și a criteriilor psihologice care trebuie avute în vedere în formarea acestor grupe (echipe) de muncă. Între ramurile psihologiei s-a constituit, în ultimii ani, psihologia organizațională, de mare importanță pentru conducerea și organizarea proceselor de muncă.

În medicina modernă, psihoterapia ocupă un loc important. De altfel, psihologia a făcut casă bună cu medicina din cele mai vechi timpuri. În lucrările și studiile unui Hipocrate sau Galen, Pavlov sau Vaschide, Ribot sau Freud ș.a., greu s-ar putea trage o linie de demarcație între elementele

de psihologie și cele de medicină, deoarece ele se împletesc într-o țesătură logică.

Dar nu numai medicina solicită serviciile psihologiei, ci, după cum spuneam mai sus, justiția și arta, aviația și agricultura, sportul, cosmonautica etc. sînt condiționate în practicarea și dezvoltarea lor de contribuția psihologiei. Utilizînd o figură de stil a lui Ribot, putem afirma că „orice lucru în aer sau pe pămînt, atît cît este cunoscut, este un material psihologic".

Luminînd căi care duc spre perfecționarea tehnicii, spre transformarea naturii în beneficiul omului, spre transformarea și ameliorarea condiției umane, psihologia este o știință de mare actualitate și utilitate. Este necesar numai ca omul să-i descifreze ideile și să le valorifice. Cultura și civilizația modernă îi oferă în acest scop cîmp nelimitat de aplicare.

2. Unde și cum se produc fenomenele psihice?

În cele ce urmează vom încerca să lămurim conceptul de fenomen psihic, iar aceasta o vom face urmărind geneza acestor fenomene, care în totalitatea lor formează psihicul.

Cuvîntul „psihic" este un sinonim al mai vechiului și mai popularului „suflet". Desigur însă că nu este vorba doar de o „înnoire" a „etichetei", doar despre o modernizare lexicologică, ci despre una cu privire la concepția și interpretarea fenomenelor pe care le desemnează această noțiune. Căci conceptul de psihic, exprimat prin acest cuvînt,

acoperă o gamă foarte largă de fenomene pe care le întîlnim, le trăim și le denumim în viața de toate zilele, așa cum am văzut în paragraful anterior.

Cine nu a auzit, de exemplu, expresia „are suflet de aur"? Oare cel care a atribuit acest calificativ unui om să-i fi zărit culoarea galben-strălucitoare a sufletului? O asemenea părere nu vom întîlni nici la cel mai naiv copil. Atunci, ce-a vrut să spună despre cel în cauză? Nu este greu de „tradus", deoarece expresia ca atare s-a încetățenit în vorbirea de toate zilele, ea desemnînd pe oamenii generoși, altruiști, umanitari. Aceștia au „suflet de aur". Așadar, în limba noastră ea desemnează o trăsătură de caracter pe deplin înțeleasă de interlocutorii noștri, după cum deplin înțeleasă va fi și expresia „suflet negru", prin care este denumită răutatea, meschinăria, josnicia cuiva.

O altă expresie întîlnită în comunicarea dintre oameni este cea de „minte ascuțită". Nici în cazul de față nimeni nu se duce cu gîndul la acea calitate fizică pe care o au unele obiecte (cuțite, săbii, pumnale etc.) de a avea lama ascuțită, ci la istețimea celui care are o asemenea minte, cu care rezolvă rapid probleme (teoretice sau practice) pe care alții le-ar rezolva cu greutate sau nu le-ar putea rezolva deloc. Așadar, este vorba de inteligență, pe care oamenii au asemănat-o cu un tăiș, cu o lamă ascuțită.

Expresii care convertesc însușiri și procese psihice în însușiri fizice abundă în limba noastră: un regret puternic este denumit „durere de inimă", o aptitudine pentru îndeletniciri practice are echivalent verbal „mîini de aur", atenția încordată este exprimată prin „ochi și urechi", memoria trainică ține... „pînă la moarte", colericul este „iute la fire", iar flegmaticul este „lasă-mă să te las" ș.a.m.d.

Ne punem întrebarea de ce anume a fost determinată această tendință de a converti fenomenele psihice în fenomene fizice sau fiziologice? Două ipoteze îndrăznim să avansăm.

Una cu privire la înclinația nativă a poporului nostru spre poezie și metaforă, în general. Fără îndoială că este mult mai frumos să spui despre cineva că are „suflet de aur", decît să-i dai un calificativ care li se atribuie și produselor culinare: „bun", după cum „lasă-mă să te las" exprimă mai sugestiv nepăsarea cuiva, tendința de a amîna lucrurile.

Cea de a doua ipoteză ar fi cu privire la „concepția" pe care o are omul simplu despre corelarea firească a fenomenelor psihice cu cele fizice și fiziologice. Neavînd posibilitatea să pătrundă în „tainița" („cutia neagră") sufletului, omul din popor a căutat modalitățile prin care acesta (psihicul) se exprimă, se exteriorizează. În virtutea unei asemenea „concepții" se zice „îi citești bucuria (tristețea) pe față" sau „cînd e omul necăjit, se cunoaște pe pășit" ș.a.

De la o asemenea teză a pornit și mult regretatul Nicolae Pârvu, fostul șef al catedrei de psihologie-pedagogie a Universității din Timișoara, cînd a întreprins o cercetare ale cărei rezultate le-a publicat în „Revista de psihologie" sub titlul sugestiv *Cunoașterea oamenilor după față.*

Desigur că nu numai fața este un indice al trăsăturilor și proceselor psihice, ci întreg comportamentul omului (vorba, scrisul, mersul, ținuta etc.) le exprimă pentru cei care știu să le „citească" (descifreze).

Încercînd acum să răspundem întrebării din titlu, am putea zice — și psihologia științifică a do-

vedit-o — că locul fenomenelor psihice (procese, stări, trăsături) este în capul omului, bineînțeles însă că nu în segmentul anatomic care poartă a-ceastă denumire, ci în „conținutul" său, creierul. Căci creierul omului are și acea însușire esențială de a „produce" fenomene psihice la impactul său cu viața socială.

Cum însă, prin deschiderea cutiei craniene, nimeni nu a descoperit, pînă acum, asemenea fenomene, ci de altă natură (electrice, chimice, biologice, fiziologice etc.), omul s-a mulțumit, deocamdată, să le „citească" în vorbele, atitudinile și faptele semenilor. O asemenea „lectură" îl face să știe că „mîinile de aur" sînt ale unui talentat, că o durere mare sufletească se „revarsă" sub formă de lacrimi, că „mintea ca briciul" „despică" (rezolvă) orice problemă ș.a.m.d.

Cercetătorii în domeniul psihologiei au găsit și alte modalități (căi, metode, instrumente) pentru a ajunge la cunoașterea psihicului, dar acest lucru nu ne-a stat în intenție a-l descifra aici și acum.

O înțelegere mai clară a psihicului cred că o vom avea după ce vom urmări geneza fenomenelor psihice, în strînsă legătură cu organul psihicului — creierul.

La lecțiile de anatomie și fiziologie, învățînd despre corpul nostru, am avut și o temă care era intitulată sistemul nevos. Lecția conținea multe cunoștințe despre acest organ al omului: structura lui (celulele nervoase), părțile componente (encefal, cerebel, măduva spinării etc.), funcționarea acestor părți, ș.a. Mai puține și chiar sumare au fost însă cunoștințele despre funcția esențială a sistemului nervos: *reflectarea*. Explicația este pe deplin justificată: disciplina la care am învățat despre creier

era anatomia și fiziologia, iar o asemenea funcție (reflectarea) este de competența unei alte discipline — psihologia.

Așadar, să vedem cum se produce reflectarea (oglindirea) în sistemul nervos central, reflectare care în ansamblul ei cuprinde fenomenele psihice.

În jurul nostru există obiecte (fenomene) care au diferite însușiri: mărime, formă, culoare, temperatură etc. Despre aceste însușiri aflăm cu ajutorul organelor noastre de simț (analizatorii): ochi, urechi, nas, limbă, piele etc. Aceste însușiri sînt receptate datorită terminațiilor nervoase din analizatori și transmise, prin nervii senzitivi, la encefal, pe suprafața căruia (scoarță) sînt localizate ariile văzului, auzului, mirosului, gustului etc. în diversele zone ale acestuia. În schița de mai jos prezentăm sumar „topografia" encefalului și cîteva dintre ariile sale.

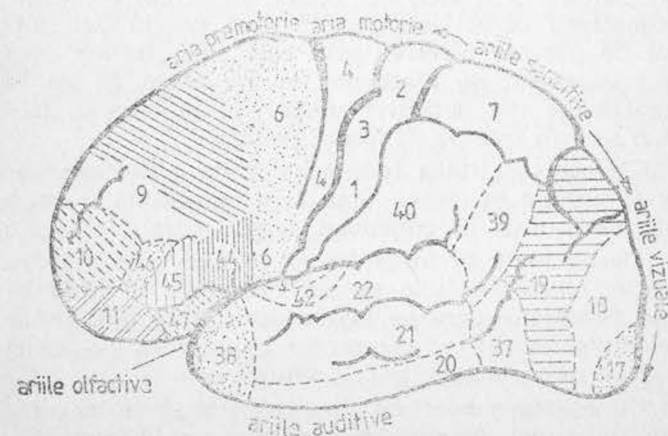

Fig. 1 Ariile encefalului

Aceasta este o primă reflectare, senzorială, a lumii (a obiectelor ei) în creierul nostru. Scoarța primește „vești" nu numai din lumea din afară, ci și din interiorul organismului asupra modului în care funcționează organele interne (informații viscerale).

În creier, adică în scoarța lui, aceste informații sînt unificate pentru a da imaginea completă a obiectului care ne-a furnizat „veștile". Această imagine completă este percepția obiectului în cauză, care „lasă urme" în scoarță, urme care pot fi actualizate sub forma reprezentării obiectului (în absența sa).

De fapt, reflectarea în creier este mult mai complexă, deoarece nu numai „urmele" obiectelor se păstrează, ci și „esența" lor, iar la această esență se ajunge pe baza prelucrării („distilării") datelor senzoriale, prelucrare care se realizează cu ajutorul gîndirii. Tot aici, în creier, se produce „ecoul" cunoașterii obiectelor, „ecou" care poartă denumirea de procese efective prin care noi „trăim" ceea ce cunoaștem: ne place sau nu ne place. Și tot în scoarță „se iau hotărîri" cu privire la ceea ce trebuie sau nu trebuie să facem (voința).

Cu complexitatea fenomenelor de reflectare, care se produc în creier, vom face cunoștință în mod mai amănunțit în cuprinsul acestei cărți.

Deocamdată să încercăm să le dăm o primă definiție, elementară: le putem considera ca fiind acele fenomene care se produc prin impactul lumii obiective asupra analizatorilor (organelor de simț) și prin ei asupra creierului omului.

Cunoașterea acestora de către om se poate realiza fie direct, prin autoobservație sau introspecție, fie indirect, văzînd și ascultînd cum vorbește sau

cum se poartă cel în cauză. Autoobservația este pîndită de subiectivism și de aceea se folosește mai rar și cu prudență. În schimb, pe scară largă se folosesc așa-numitele metode obiective (observația, chestionarul, convorbirea, testele, studiul produselor activității etc.), care oferă informații celui ce studiază psihicul, informații care sînt înțelese doar dacă avem cunoștință de psihologie.

3. Cum este organizat psihicul?

Preocuparea noastră pentru cunoașterea psihicului ne obligă să precizăm, din capul locului, că el există sub formă de activitate psihică. Senzațiile, percepțiile, memoria, gîndirea, sentimentele etc. sînt forme ale acestei activități.

Tot atît de important pentru procesul înțelegerii este și cunoașterea modului în care este organizată această activitate.

Este vorba, după cum se va vedea, de o dublă organizare: „pe verticală" și „pe orizontală". Conceptele de mai sus trebuie înțelese ca niște metafore, căci chiar dacă vorbim despre „adîncul sufletului", nu trebuie să ne ducem cu gîndul la niște dimensiuni spațiale ale sale.

„Etajele" vieții psihice

Psihologia modernă consideră viața psihică ca un sistem (Paul Popescu-Neveanu, Mihai Golu ș.a.). Acest sistem, format din trei instanțe cărora le corespund trei „etaje" (zone) ale sistemului nervos, funcționează ca un întreg, ierarhic organizat, cu interrelații între cele trei instanțe: inconștientul, sub-

conștientul și conștientul. În această ierarhie, la „bază" stă inconștientul, iar „în vîrf" se află conștientul, între acestea fiind subconștientul. Cele trei instanțe au permeabilitate reciprocă și complementaritate funcțională.

Inconștientul constituie „germenul" psihicului uman, în sensul că din acesta se formează, în cursul vieții, conștientul. În viața de toate zilele el este generatorul unei largi game de procese psihice inconștiente: reflexele, instinctele, pulsiunile, care stau la baza acelor acte despre care spunem, cînd le săvîrșim, că „nu mi-am dat seama". Din această categorie fac parte clipitul, salivatul, activitatea organelor interne (inima, stomacul, plămînii etc.), precum și actele săvîrșite în stare de somn, de hipnoză sau de... beție gravă. Există teoreticieni care susțin că inconștientul ar avea caracter dominant în viața omului, afirmație care ni se pare exagerată, avînd în vedere faptul că cea mai mare parte din timp omul este, totuși, treaz, conștient.

Subconștientul este un fel de „prag" și „filtru" dintre inconștient și conștient. Unii psihologi îl numesc conștiința latentă și potențială. Freud l-a numit preconștient; în aceeași măsură el este și postconștient, în sensul că este „depozitarul" unor fenomene care au fost cîndva ale conștiinței, fiind, deci, locul actelor stinse sau uitate. Sînt create anecdote cu privire la funcția rezolvitorie a subconștientului: probleme cărora în stare de intensă activitate conștientă savanții nu le-au găsit soluția, într-un moment de relaxare subconștientul lor le-a „servit-o pe tavă" (Arhimede, Newton, Poincaré etc.). Aceasta înseamnă că subconștientul a preluat problema de la conștient și i-a căutat rezolvarea cu mijloace specifice, de care, desigur, cel în cauză nu și-a dat seama. Actele de creație, în diverse domenii (artă, știință, tehnică), sînt deseori rodul activității subconștientului, motiv pentru care între etapele creației există una pe care psihologii o numesc „incubația", în care, aparent, nu se întîmplă nimic, dar care, în fond, se caracterizează printr-o intensă activitate în această zonă (instanță). Despre roadele acestei activități aflăm în faza următoare, a „iluminării", cînd cel în cauză pronunță autoliniștitor: „aha".

Conștientul este acea instanță a psihicului uman care s-a format sub acțiunea condițiilor sociale, a cuvîntului, în procesul muncii. El guvernează actele conștiente ale omului, adică acele acte de care „ne dăm seama" cînd le săvîrșim.

Prin caracterul conștient al actelor sale, omul se deosebește radical de animale. Această caracteristică a activității sale rezidă și în orientarea spre un scop, spre o finalitate. Cea mai mare parte din activitatea omului este conștientă, în sensul că acesta își dă seama de *ce face, ceea ce face* și *cum face*.

În filozofie existența este formată din realitatea obiectivă și conștiința, care reflectă această realitate.

Adeseori conștiința este considerată un sinonim pentru starea de veghe, de luciditate. Aceasta este, de fapt, doar o dimensiune a ei.

În capitolele următoare vom urmări desfășurarea conștientului „pe orizontală", adică vom face cunoștință cu procesele și activitățile psihice care se produc în sfera conștientului, fiind guvernate de el.

II. CUM CUNOAȘTEM LUMEA

Dintre funcțiile psihicului, cea mai importantă și cea mai evidentă pare a fi cea de reflectare (cunoaștere) a lumii.

Această funcție (activitate) se desfășoară sub forma unor fenomene care au o succesiune dinamică în timp și de aceea se numesc procese, în cazul nostru procese psihice.

Procesele psihice, prin intermediul cărora se realizează reflectarea lumii, se numesc procese de cunoaștere și după modul în care realizează această reflectare au fost grupate în două categorii: A) procese de cunoaștere directă sau senzorială și B) procese de cunoaștere indirectă sau logică.

A. PROCESELE DE CUNOAȘTERE SENZORIALĂ

1. Senzațiile

„Ce culoare frumoasă!“ „Ce sunet plăcut!“ „Mirosul acesta mi-e cunoscut.“ „Apa are gust.“ „Zăpada este rece și afînată.“ „Simt o durere în partea dreaptă a abdomenului.“ „Mi-e sete“ etc.

Expresiile de mai sus desemnează însușiri ale obiectelor din afara noastră (primele cinci) sau din interiorul nostru (ultimele două).

Procesul psihic elementar prin care luăm cunoștință de însușirile obiectelor sau fenomenelor se numește senzație. După cum se poate vedea, senzațiile pot fi externe (luăm cunoștință de însușirile obiectelor din afara noastră) și interne (prin care cunoaștem stări ale propriului nostru organism: foame, sete, greață, durere etc.).

Cum se produce această „luare de cunoștință“? Așa cum am văzut în capitolul introductiv, organismul nostru este dotat cu organe de simț: ochiul, urechea, nasul, limba, pielea etc. Aceste organe (sau aparate) nu au doar o existență anatomică, ci ele îndeplinesc și funcții de cunoaștere, datorită modului în care sînt echipate (dotate): cu nervi senzitivi. În fiecare din aceste organe se află terminațiile periferice ale nervilor, terminații în care acțiunea obiectului respectiv sub formă de energie (mecanică, chimică, radiantă) este transformată într-un proces nervos (excitația), care, prin nervii senzitivi, este transferată în zona respectivă din scoarță (vezi planșa de la pag. 19). Astfel, organul de recepție, nervii senzitivi (aferenți) și localizarea respectivă din scoarță formează împreună analizatorul. Așadar, cu ajutorul analizatorilor, noi cunoaștem însușirile obiectelor, iar această cunoaștere, elementară, se numește senzație.

Aceste procese psihice elementare, prin care omul este informat despre însușirile obiectelor din lumea care-l înconjoară sau despre stările propriului său organism, constituie premise ale adaptării la mediu și condiții ale conservării sale ca individ.

Absența sau deteriorarea unui organ de recepție face dificilă această adaptare, iar dacă lipsesc mai mulți analizatori, însăși existența este periclitată. Uneori, absența unui aparat determină dezvoltarea în exces a funcțiilor altuia, care poate să-l compenseze funcțional (nevăzătorii aud mai bine, iar surzii au, în compensație, o acuitate vizuală crescută). Starea normală a psihicului presupune însă buna funcționare a fiecărui analizator.

Pentru a înțelege mai bine funcția de adaptabilitate a sistemului senzorial este necesar să discutăm și despre *legile senzațiilor*.

Pentru ca însușirea unui obiect (culoare, sunet, miros etc.) să poată fi înregistrată de analizatorul în cauză, aceasta (însușirea) trebuie să aibă o intensitate minimă. Această minimă intensitate, dacă este realizată, ea va pătrunde în analizator, trecîndu-i *pragul minim* sau *pragul de jos*.

Ați fost însă, stimați cititori, și „victime" ale unei „asurziri" sau „orbiri" temporare. De ce? Din cauză că sunetul sau lumina emise au fost atît de puternice, încît au depășit puterea de recepție a analizatorului respectiv (urechea, ochiul). Așadar, fiecare analizator are și un *prag superior* de receptare, care, atunci cînd este depășit, se produc fenomenele mai sus amintite („asurzirea", „orbirea"), blocînd producerea senzației.

Există și un *prag diferențial* datorită căruia se înregistrează diferențele minime dintre doi stimuli de același gen. Pragurile senzațiilor nu sînt identice la toți oamenii, ba chiar și la același ins ele se comportă diferit, în funcție de gradul de oboseală a celui în cauză.

Discuția pragurilor senzațiilor aduce în prim plan problema cultivării (educării) senzațiilor. Se știe că

un „ochi bine format" distinge nuanțe de culori, acolo unde un ochi neformat nu sesizează nici o deosebire, după cum o „ureche educată" înregistrează în muzică și comele, nu numai semitonurile. Se cunosc, de asemenea, bucătari care cunosc stadiul în care se află procesul de fierbere după sunetul produs de recipient, fără să descopere sau să guste fiertura ș.a.m.d.

Procesul de cultivare a senzațiilor se realizează și în mod indirect, prin exersarea unei profesii care le solicită: vînzătorii și lucrătorii din textile au dezvoltate senzațiile vizuale și cele cutanate (ale pipăitului), bucătarii au dezvoltate senzațiile gustative, pictorii și zugravii cele vizuale ș.a.m.d.

De asemenea, există și o modalitate de cultivare directă și sistematică a senzațiilor în cadrul procesului de instruire în școli speciale de diverse grade: senzațiile auditive în liceele și facultățile de muzică, senzațiile vizuale în cadrul liceelor și facultăților de desen și pictură, senzațiile gustative și olfactive în cadrul școliilor de bucătari și cofetari ș.a.m.d.

2. Percepțiile

Noi, oamenii, nu cunoaștem, în realitate, doar însușiri, ci obiecte care au însușiri. Așa, de exemplu, o floare este un obiect care are culoare, miros și formă, un măr are miros, formă, culoare și gust, zăpada are culoare și temperatură scăzută (e rece) ș.a.m.d.

Aceste însușiri se află corelate și structurate, formînd obiectul ca atare; ele se proiectează cu aju-

torul analizatorilor, în scoarța cerebrală sub forma unei imagini. Această imagine care se reflectă în scoarță poartă denumirea de *percepție*.

În formarea percepției, experiența și cunoștințele anterioare joacă un rol important. Un botanist percepe la un copac și însușiri pe care un om obișnuit nu le sesizează, după cum un adult distinge la un obiect oarecare ceea ce un copil preșcolar nu vede. Aceasta este dimensiunea subiectivă a percepției, care însă nu poate fi dislocată de cea obiectivă, căci copacul se percepe ca atare, indiferent de vîrsta, experiența sau cultura celui ce îl percepe.

În procesul percepției se produc însă și deformări care poartă numele de *iluzii*. Așa, de exemplu, privind liniile de cale ferată ni se pare că, în depărtare, se unifică, copacii din depărtare par mai scunzi decît cei de lîngă noi, un băț introdus în apă ne apare ca frînt la nivelul apei, două segmente de dreaptă par inegale în funcție de modul în care sînt așezate unghiurile care le închid ș.a.m.d. Există iluzii vizuale (ca cele de mai sus), auditive, olfactive, temporale etc.

Corectarea imaginilor deformate prin iluzii se realizează datorită experienței practice sau cunoștințelor pe care le avem cu privire la realitatea obiectivă.

3. Observația

Cînd percepția este dirijată, planificată și sistematic desfășurată, poartă numele de *observație*. În acest sens ea este și o metodă de cercetare, utilizată de către toți oamenii de știință.

În legătură cu observația se află și conceptul de spirit de observație, denumire care se dă acelei capacități pe care o au unii oameni de a observa însușiri ale obiectelor (fenomenelor) care nu „sar în ochi", adică nu sînt sesizate cu ușurință. Această capacitate este, fără îndoială, condiționată de acuitatea (agerimea) analizatorilor celui în cauză, dar ea poate fi și cultivată: observarea sistematică și repetată, condusă cu pricepere de un specialist (sau de către cel în cauză), duce tocmai la sporirea spiritului de observație, atît de necesar pentru fiecare din noi în viața cea de toate zilele.

În sporirea capacității de cunoaștere prin observație a realității, un rol deosebit are cuvîntul. Cu ajutorul lui pot fi completate lacunele pe care le au unele obiecte. Imaginile de mai jos conțin o seamă de lacune care le face greu de perceput și de înțeles semnificația. În momentul în care cel care conduce observația pronunță cuvintele „chipiu", „mașină", „iepure" sau „elefant", percepția lor dobîndește claritate, vedem ceea ce pînă atunci nu văzuserăm.

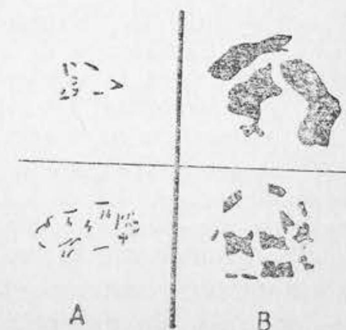

Fig. 2 Desene pentru demonstrarea rolului cuvîntului în percepere

4. Reprezentările

Îi este dată omului capacitatea să poată „percepe" și obiecte pe care nu le are în față. Acest proces de reflectare sub forma unor imagini intuitive a unor obiecte pe care le-am perceput cîndva se numește *reprezentare*. Așa, de exemplu, îmi pot reprezenta imaginea satului natal, a părinților, a prietenilor, la un anumit timp, după ce m-am despărțit de ei. Acest proces se bazează pe proprietatea scoarței cerebrale de a păstra legăturile nervoase formate (imaginile formate).

Desigur că imaginile produse în absența obiectelor (imaginile reprezentărilor) sînt mai schematice, mai palide, mai șterse, dar tot imagini sînt.

Fiecare din noi are momente în viață în care recurge la asemenea imagini sau acestea îi pot apărea fără voia lui, cînd procesul care a stat la constituirea (formarea) lor a fost însoțit de stări afective (simpatie, dragoste etc.).

Procesul creației, în orice domeniu, ar fi de neconceput dacă creatorul nu ar avea reprezentări adecvate: vizuale — în artele spațiale, auditive — în artele muzicale, complexe — pentru artele literare etc. Capacitatea de creație este condiționată, alături de talent în domeniul respectiv, și de bogăția reprezentărilor. De fapt însuși talentul presupune în structura sa și reprezentări bogate.

După modul în care a fost pusă problema reprezentărilor, rezultă că acestea sînt, pe de o parte, elemente ale memoriei, iar pe de altă parte, „material" al imaginației. Fiind imagini stocate în conștiința noastră (sau mai degrabă în subconștient), ele fac parte din memoria noastră; dar, de îndată

ce începem „să construim" cu ele imagini noi, ele devin „material de construcție" pentru imaginație.

Reprezentările constituie o punte de legătură între cunoașterea senzorială (cu ajutorul imaginilor) și cunoașterea logică (cu ajutorul noțiunilor).

B. PROCESELE DE CUNOAȘTERE LOGICO-ABSTRACTĂ

1. Gîndirea și limbajul

Noțiunea de gîndire și verbul corelat cu ea (a gîndi) sînt utilizate uneori cu alt sens decît cel pe care-l desemnează psihologia. Astfel, zicem „m-am gîndit la tine" cu sensul de „mi-am adus aminte de tine" (deci este vorba de un proces al memoriei), sau „gîndește-te cum va arăta orașul nostru peste cîțiva ani", cu sensul de „imaginează-ți cum va arăta orașul nostru peste cîțiva ani", după cum expresia „ce gînduri ai?" semnifică „ce intenții ai?" („ce dorești să faci?").

Aceste expresii au intrat atît de puternic în practica vorbirii curente, încît nimeni nu-și mai dă seama că, de fapt, ele exprimă alte fenomene psihice decît ale gîndirii.

Așa fiind, să vedem ce este gîndirea ca proces psihic de cunoaștere.

Spre deosebire de animale, omul poate cunoaște realitatea și cu ajutorul simbolurilor (verbale și numerice), iar această cunoaștere are caracter abstract.

Să vedem cum ajunge omul să realizeze o asemenea cunoaștere — abstractă —, adică să cunoască fără să aibă în față obiectul sau, în minte, imaginea lui.

Auzim spunîndu-se: „azi noapte a nins“ sau „cred că ești bolnav“, iar cei care au făcut asemenea constatări nu au participat nici la fenomenul meteorologic al căderii zăpezii și nici nu au văzut factorul cauzal al bolii — microbul, ci le-au dedus prin efectele lor. Deci au realizat o cunoaștere indirectă.

Procesul acestei cunoașteri se bazează pe o seamă de operații ale gîndirii, operații care contribuie la formarea *noțiunilor* — „cărămizile“ gîndirii.

În actul cunoașterii omul *analizează*, adică „desface“, pe plan mintal, obiectul în elementele sale componente. Concomitent cu această operație gîndirea își *sintetizează*, „unifică“ aceste elemente.

O altă operație de care se folosește gîndirea este *comparația*, adică stabilirea asemănărilor și a deosebirilor dintre două sau mai multe obiecte. Prin stabilirea asemănărilor se face un pas înainte spre cunoașterea a ceea ce au obiectele esențial. Drumul spre esențializare avansează și mai mult prin *abstractizare*, adică prin „extragerea“ notelor (însușirilor) generale ale obiectelor și prin neluarea în seamă (neglijarea) celor neesențiale.

Cu *generalizarea* se încheie șirul operațiilor gîndirii. Ea constă în extinderea notelor (însușirilor) asemănătoare la întreaga clasă de obiecte care le au; și prin aceasta se realizează unificarea lor sub aceeași denumire (muncitor, copac, student etc.).

Această denumire poartă numele de *noțiune*, *idee* sau *concept* și constituie elementul de bază al gîndirii prin care se reflectă notele esențiale ale acelei categorii de obiecte (fenomene) pe care le desemnează (exprimă). Astfel, noțiunea de „muncitor“ desemnează (cuprinde) toți muncitorii, indiferent de țară, vîrstă, sex etc. Dacă utilizăm noțiunea de „muncitor manual“, vom înțelege un număr mai mic, căci ea desemnează doar muncitorii manuali, alături de care există și „muncitorii“ intelectuali; împreună, cele două categorii, formează noțiunea de muncitor.

După cum se poate vedea, noțiunile se exprimă prin cuvinte, care constituie „haina“ lor, expresia lor materială.

Noțiunile nu stau însă izolate, ci intră în relații una cu alta în procesul comunicării dintre oameni. Afirmația „Unii muncitori sînt elevi“ (la seral) stabilește o legătură dintre două noțiuni: cea de „muncitor“ și cea de „elev“. Această formă a gîndirii se numește *judecată*. Judecățile pot fi afirmative (ca cea de mai sus) sau negative: „Unii elevi nu sînt muncitori“. De fapt gama judecăților este mult mai întinsă, avînd, alături de cele amintite, și judecăți universale, judecăți particulare ș.a.m.d.

Judecățile se exprimă cu ajutorul propozițiilor, dar propoziția nu este echivalentă cu judecata, ci constituie, ca și cuvîntul pentru noțiune, doar o „haină“ a ei.

În procesul comunicării și judecățile se leagă între ele, formînd *raționamentele*, care constituie forma superioară a gîndirii.

Principalele forme ale raționamentului sînt: raționamentul inductiv și raționamentul deductiv.

În raționamentul inductiv gîndirea pornește de la fenomene individuale și se ajunge la reguli, legi, concluzii. Iată cum se exprimă un raționament inductiv:

„Ionescu este elev conștiincios.
Popescu este, de asemenea, conștiincios.
Negoescu, tot conștiincios este“.

Dar Ionescu, Popescu şi Negoescu sînt elevi în clasa a X-a.

Deducem că unii elevi din clasa a X-a sînt conştiincioşi.

În cercetarea ştiinţifică se utilizează, de obicei, raţionamente inductive, legile, principiile fiind rodul unor asemenea ample şi îndelungate raţionamente.

Alături de raţionamentele inductive gîndirea operează şi deductiv, adică pornind de la teze (idei) generale spre una particulară pe care o include în sfera celor generale:

„Toţi savanţii au adus contribuţii valoroase la progresul ştiinţei.

Henri Coandă a fost un savant.

Deci, Coandă a adus contribuţii valoroase la progresul ştiinţei".

În afară de aceste forme de raţionament, gîndirea mai operează cu raţionamente ipotetice, raţionamente prin analogie, raţionamente de relaţie ş.a.m.d.

Despre operaţiile gîndirii şi despre formele pe care aceasta le ia (îmbracă), aflăm prin intermediul limbajului.

Limbajul este un fenomen psihic, specific uman, prin care se exprimă gîndirea. El poate fi format din semne, semnale şi simboluri dintre care, pentru om, cele mai importante sînt simbolurile verbale (cuvintele). Aşadar, vorbind de limbaj, ne vom referi, cu precădere, la limbajul verbal, ca fiind un limbaj specific uman.

Gîndirea „îmbrăcată" în limbaj poate fi neexprimată (limbaj intern), sau exprimată (limbaj extern).

Exteriorizarea poate fi făcută sub formă orală (verbală) sau scrisă. După persoanele implicate putem vorbi de un limbaj monologat (o singură persoană) sau dialogat, la care participă două persoane.

În cadrul clasificării limbajelor mai putem aminti de limbajul artistic, utilizat în literatură şi de limbajul ştiinţific, cu care se operează în ştiinţă, adică cu termeni (noţiuni) de specialitate (totalitatea termenilor, adică a noţiunilor cu care operează acea ştiinţă).

Corelaţia strînsă dintre gîndire şi limbaj constituie o premisă de la care trebuie să pornim cînd sîntem preocupaţi de cultivarea (dezvoltarea) gîndirii. Aşadar, preocuparea pentru îmbogăţirea limbajului (prin lectură şi studiu) duce, în mod firesc, şi la îmbogăţirea gîndirii, la dezvoltarea ei. Desigur că gîndirea se dezvoltă nu numai prin îmbogăţirea ei cu noi noţiuni, ci şi prin exersarea ei sau, utilizînd un joc de cuvinte, gîndirea se dezvoltă prin gîndire. Exerciţiile de dezvoltare a gîndirii nu sînt însă nişte jocuri în gol, ci ele presupun rezolvări de probleme teoretice sau practice (noţiunea de problemă nu este luată aici cu sens matematic).

Printre obiectivele dezvoltării gîndirii, la loc prioritar se situează *înţelegerea,* adică pătrunderea în esenţa obiectelor (fenomenelor). Cînd înţelegem ceea ce cunoaştem, memorăm mai bine (mai repede şi mai trainic) şi, la nevoie, putem aplica cunoştinţele teoretice în practică.

Condiţia esenţială a înţelegerii este integrarea noilor cunoştinţe în sistemul vechilor cunoştinţe. Astfel, procesul înţelegerii poate fi asemănat cu edificarea unei construcţii: fiecare cărămidă (cunoştinţă) nouă dobîndeşte trăinicie şi trăire numai

în măsura în care se așază (clădește) pe o altă cărămidă (cunoștință). Uneori înțelegerea este ușurată de folosirea unor explicații cu ajutorul altor cuvinte sau folosind dicționarele, vocabularele etc. Alteori înțelegerea presupune explicarea cauzelor care au produs un fenomen, iar alte dăți se înțelege mai ușor ceva, cînd dăm exemple din viață, din practică. De mare importanță pentru realizarea înțelegerii este structura logică în care ne sînt prezentate cunoștințele, caracterul lor sistematic.

Fenomenul înțelegerii poate fi asemănat cu urcușul unui deal sau al unui munte: cu cît urcăm mai sus, cu atît vedem mai departe; în cazul înțelegerii, cu cît avem un volum mai mare de cunoștințe, cu atît acestea vor facilita înțelegerea altor cunoștințe.

O trăsătură a înțelegerii este tocmai procesul trecerii de la o înțelegere globală (nediferențiată) spre o înțelegere diferențiată, de la una sumară, spre o înțelegere din ce în ce mai profundă. Și aceasta se realizează cu ajutorul gîndirii și ale operațiilor ei.

2. Memoria

Imaginile care le-am dobîndit în procesul percepției, ca și noțiunile, judecățile sau raționamentele care ni s-au format în procesul gîndirii nu dispar, ci se păstrează în „cămara" memoriei. Această capacitate a omului de a „stoca" experiența de cunoaștere se numește memorie și se bazează pe proprietatea vie a scoarței cerebrale de a păstra urmele excitanților.

Memoria este un proces complex, în structura căruia intră procese mai simple ca: întipărirea, păstrarea, recunoașterea și reproducerea experienței cognitive, afective și voliționale.

Ca și alte procese și memoria se manifestă *involuntar* (cînd nu ne propunem să memorăm) și *voluntar* (cînd facem un efort de reținere și de reproducere).

Calitățile unei memorii sînt corelate oarecum cu procesele ei. Astfel, *rapiditatea* este însușirea memoriei de a reține cu ușurință, de a întipări repede ceea ce urmează să memorăm. *Trăinicia* este corelată cu procesul păstrării și ea se manifestă în durata în timp a celor memorate. *Fidelitatea* este calitatea memoriei de a recunoaște și de a reda cu exactitate cele memorate. *Promptitudinea* este corelată cu puterea de reproducere la momentul oportun a ceea ce am memorat. A da un răspuns prompt la sondajele de memorie înseamnă a avea această calitate.

De fapt cele patru calități funcționează corelativ și numai o asemenea funcționare poate asigura calitatea generală a memoriei de a fi bună.

Calitățile memoriei se dezvoltă în măsura în care le exersăm. A le exersa înseamnă a face efortul de a „prinde" repede, de a reține mult timp și exact cele memorate și de a le valorifica cu promptitudine, adică atunci cînd sînt necesare.

Trăirile afective (plăcerea, bucuria), care însoțesc uneori cele memorate, contribuie la consolidarea memoriei, căci, așa cum se spune, „memoria este la dispoziția inimii". În acest sens se vorbește și de o memorie afectivă.

Învățătorii și profesorii pricepuți se preocupă de cultivarea (educarea) memoriei și o fac deprinzîn-

du-i pe elevi să înțeleagă ceea ce memorează (să evite memorarea mecanică), să utilizeze „schele" de memorare (ideile principale), să repete sistematic, înainte de a uita ș.a. Aceste procedee le poate utiliza orice om care dorește să-și dezvolte memoria.

În strînsă legătură cu memoria se află *asociațiile de idei*. Există trei modalități prin care se realizează asociațiile de idei: a) prin asemănare, b) prin contrast și c) prin contiguitate (în spațiu sau în timp).

a) Cînd două lucrări (sau idei) se aseamănă din punctul de vedere al formei, conținutului, culorii, valorii, funcției se rețin mai ușor și pentru mai mult timp.

b) Dar păstrarea devine mai trainică și dacă două lucruri contrastează: un om foarte scund ne face să ne amintim de unul foarte înalt, cîmpul acoperit cu zăpadă ne face să ni-l amintim pe cînd era plin cu flori ș.a.m.d.

c) Alăturarea, învecinarea (în spațiu sau în timp) a două sau mai multe obiecte (sau idei) face ca ele să se „cheme" reciproc în memorie. Cînd pronunțăm primele zile ale săptămînii (sau primele luni ale anului) celelalte ne vin, automat, în memorie. Procesul memorării versurilor este explicabil, în mare măsură, prin asociații.

Uitarea este reversul memoriei, unii psihologi considerînd-o chiar necesară pentru buna funcționare a memoriei.

Cunoștințele care nu sînt utilizate, care nu ne sînt necesare, se transferă din zona conștientului în subconștient, de unde se actualizează la nevoie. Unele nu mai pot fi readuse în conștiință și în acest caz avem de-a face cu uitarea totală.

Prevenirea uitării este condiționată de educarea memoriei, adică de folosirea acelor procedee care

să ducă la consolidarea cunoștințelor sau deprinderilor memorate: repetarea, sistematizarea, aplicarea în practică a cunoștințelor etc.

3. Imaginația

Analogă și solidară cu gîndirea, imaginația este un proces de creare de noi imagini prin prelucrarea și îmbinarea experienței cognitive anterioare păstrată în memorie sub formă de reprezentări. Ca și gîndirea, imaginația are ca sursă realitatea, ale cărei imagini le prelucrează, iar rezultatul acestei prelucrări îl constituie, în cazul gîndirii, noțiunile, iar în cazul imaginației, imaginile.

Fiind procese de creație, ele se integrează în capacitatea creativă a omului, ca elemente componente ale acestuia. Unii reduc creativitatea la imaginație creatoare, ceea ce nu este veridic.

Imaginația este unul dintre procesele psihice prin care omul se deosebește de animal, chiar mai mult decît prin gîndire. În această privință a rămas celebru citatul lui Marx după care cel mai prost arhitect se deosebește de cea mai perfectă albină prin aceea că înainte de a realiza o celulă din ceară el o construiește în capul său, adică și-o imaginează, adăugăm noi.

Unii consideră că imaginația este necesară doar creațiilor artistice (în literatură, pictură, sculptură, muzică etc.), ceea ce nu corespunde adevărului, deoarece ea este implicată și necesară în toate domeniile de activitate ale omului: în știință, în tehnică, în sport și chiar în administrație. Peste tot unde se dorește o îmbunătățire, o sporire a

funcționalității sau o noutate, este necesar ca omul să-și solicite imaginația. De asemenea, orice activitate cu perspectivă în timp (dorințele, aspirațiile, idealurile) implică aportul imaginației.

Întreaga activitate valoroasă a omului, de la crearea unei mobile mai moderne sau unei îmbrăcăminți mai elegante, pînă la făurirea unui ideal înalt de viață, are la bază imaginația.

Felurile imaginației. Imaginile realizate cu ajutorul imaginației se pot datora unei prealabile hotărîri de a le crea. În acest caz avem de-a face cu imaginația *voluntară* sau intenționată.

Sînt însă și situații în care ne „pomenim" imaginîndu-ne ceva, fără să ne fi propus. Mai ales în starea de relaxare, de confort sufletesc, pot apărea asemenea imagini. În acest caz este vorba de reverie. Aceasta este imaginația *involuntară*.

Imaginația voluntară poate fi, la rîndul ei, *reproductivă* și *creatoare*.

În cazul imaginației reproductive imaginea se realizează cu ajutorul (pe baza) unor explicații sau descrieri. Așa se pot imagina scene de luptă sau regiuni geografice pe care nu le-am văzut niciodată. Ne imaginăm bătălia de la Rovine prin sugestiva descriere a acesteia de către marele nostru poet Eminescu, sau peisajul Polului Nord, citind literatură despre această zonă geografică.

Imaginația creatoare este forma cea mai importantă a imaginației umane. Ea este, în fond, o capacitate a omului de a îmbina în forme noi imaginile vechi din conștiință sau mai bine zis din subconștientul său (unde au fost „conservate"). După ce au fost combinate, formînd noua imagine, aceasta se obiectivează, dobîndind forma unei opere (de artă, tehnică etc.). Invențiile, raționalizările, creațiile din diverse domenii, precum și literatura fantastico-științifică sînt, în mare măsură, rodul imaginației creatoare.

Imaginația creatoare constituie un factor psihologic de mare importanță pentru progres în toate domeniile de viață, mai ales în timpurile moderne în care țările se află într-o strînsă competiție de creație.

Uneori, mai ales în rîndul tinerilor, își face loc ideea după care imaginația creatoare se realizează „din nimic". Ca atare, această categorie de tineri sînt refractari activității de informare și de documentare. Această idee falsă trebuie dezrădăcinată, deoarece nu există creație „ex nihilo" ci, din contră, cu cît informația este mai bogată cu atît și imaginația este mai productivă, avînd „materia primă" necesară creației.

III. PROCESELE AFECTIVE ŞI MOTIVAŢIA

A. PROCESELE AFECTIVE

În limbajul comun termenului de afectivitate îi este corespunzător cel de simţire. „Ce-ai simţit cînd ţi-ai revăzut colegul de bancă după atîţia ani?“ „O mare bucurie“ — răspunde cel întrebat şi prin aceasta şi-a exprimat în cuvinte una din trăirile sale afective — emoţia de bucurie.

De altfel, la om procesele de cunoaştere sînt însoţite de cele afective: percepţia unui buchet de viorele produce bucurie, pe cînd percepţia unui convoi mortuar trezeşte tristeţea; uneori ne aducem aminte de scene vesele, alteori de întîmplări triste; rezolvînd o problemă şi găsindu-i uşor soluţiile sîntem veseli, bucuroşi, însă cînd nu o putem rezolva, ne îngrijorăm şi chiar ne irităm.

Marea gamă a proceselor afective se întinde între plăcere şi bucurie la un pol şi neplăcere şi tristeţe la un alt pol. În cele ce urmează vom vedea, mai pe îndelete, care sînt aceste procese, cum se manifestă, prin ce se caracterizează şi cum le putem clasifica.

Vom începe cu o clasificare a lor, care se găseşte în mai toate manualele şi cursurile de psihologie, clasificare care are în vedere intensitatea, durata şi, în anumită măsură, rolul lor pentru om. Aşadar,

din categoria proceselor afective fac parte: 1) emoţiile, 2) dispoziţiile, 3) sentimentele şi 4) pasiunile.

1. Emoţiile

Evenimentele deosebite, cum ar fi întîlnirea cu un prieten pe care nu l-am văzut de mult, intrarea într-un examen, logodna sau nunta, moartea cuiva apropiat nouă, ne produc emoţii (de bucurie, de teamă, de durere etc.). Emoţia este o stare afectivă foarte intensă sau de scurtă durată, care se produce datorită unui eveniment deosebit şi se exprimă în atitudinea celui emoţionat, precum şi în fizionomia sa. De aceea se şi zice: „îi citeşti bucuria (durerea, spaima, ura etc.) pe faţă“.

Într-adevăr, celui emoţionat i se produc tulburări fiziologice: în circulaţia sîngelui (la bucurie se roşeşte la faţă, la spaimă şi mînie se albeşte ş.a.m.d.), în digestie, în salivaţie etc. Desigur că acestea sînt efecte secundare, emoţia rămînînd, în esenţă, o trăire psihică, chiar dacă se exprimă în mimică sau în pantomimică.

Unii oameni îşi pot stăpîni emoţiile, alţii sînt dominaţi de ele şi chiar le invocă ca scuză pentru gafele care le fac sub imperiul lor: „Eram furios şi nu am mai ştiut ce spun şi ce fac!“. Asemenea scuze sînt anemice, deoarece, orice om matur trebuie să-şi stăpînească emoţiile. Cu cît omul este mai instruit, mai cult, devine mai stăpîn pe propriile emoţii. Este adevărat că în exprimarea emoţiilor un rol deosebit are şi temperamentul celui în cauză: melancolicii şi flegmaticii sînt mai inte-

riorizați, iar colericii sînt mai... explozivi și din punct de vedere emoțional.

Prin educație și autoeducație omul trebuie să-și stăpînească emoțiile de așa manieră, încît să nu-și stînjenească sau lezeze semenii prin manifestarea lor.

2. Dispozițiile

Sînt procese afective mai puțin intense, dar de mai mare durată: o dispoziție (bună sau rea) poate să dureze cîteva zile și, uneori, chiar cîteva săptămîni.

Și dispozițiile se exteriorizează: cel bine dispus este mai exuberant, mai vorbăreț, mai vesel, în timp ce prost-dispusul este tăcut, închis în sine, posomorît.

Cine și ce produce dispozițiile? Evenimentele (bune sau rele), veștile primite, succesele sau insuccesele, lectura unei cărți, vizionarea unui spectacol, toate acestea sînt generatoare de stări dispoziționale (bune sau rele).

La fel pot influența starea dispozițională a cuiva fenomenele atmosferice, peisajele, anotimpurile, precum și starea fiziologică a propriului organism.

Uneori și unii oameni nu pot identifica ce anume le-a produs starea dispozițională: cineva poate fi bine dispus sau prost dispus, fără să știe din ce motiv (deși el există).

Dispozițiile pot, de asemenea, influența (pozitiv sau negativ) activitatea omului, cînd acesta se lasă pradă lor (mai ales a celor negative).

Într-o colectivitate umană în care predomină buna dispoziție, aceasta influențează pozitiv munca și rezultatele ei.

3. Sentimentele

Sînt considerate forme superioare ale vieții afective. Superioritatea lor se datorează faptului că se asociază cu elemente raționale și au o bază motivațională. Ele se caracterizează prin durata mare și prin influența puternică care o au asupra atitudinii și comportamentului omului: un sentiment (de dragoste sau de ură) se exprimă în faptele celui ce-l are. De exemplu, dragostea de patrie nu poate rămîne doar o trăire interioară sau o declarație patetică, ci ea se convertește în fapte patriotice (de muncă, pe vreme de pace și de luptă în vremuri de război).

Și sentimentele pot fi clasificate, după obiectul care le produce, în a) sentimente morale, b) sentimente estetice și c) sentimente intelectuale.

a) *Sentimentele morale* constituie gama largă a trăirilor afective față de normele și valorile morale cum ar fi: dragostea de oameni (umanismul), dragostea de patrie (patriotismul), dragostea de adevăr (cinstea), dragostea de dreptate, de părinți, dragostea erotică ș.a. Existența unor sentimente se probează prin atitudinea și comportamentul celui în cauză. Simpla declarare a lor poate fi mai degrabă demagogie, dacă nu are „acoperire" în fapte.

b) *Sentimentele estetice* se exprimă în atitudinea celui în cauză față de valorile estetice din artă sau din natură. Un tablou, o bucată muzicală, un

roman, o poezie, o piesă de teatru, un film, iată cîteva din produsele artei care ne pot trezi sentimente estetice. Și în cazul sentimentelor estetice putem vorbi de o gamă mai largă. Așa, de exemplu, trăirile față de opera dramatică pot fi diverse: sentimentul comicului, sentimentul dramaticului, sentimentul tragicului, sentimentul sublimului ș.a.m.d.

Natura și fenomenele ei pot fi, de asemenea, generatoare de sentimente: un cîmp smălțuit cu flori sau un apus frumos ne dă sentimentul de liniștire; apropierea sau declanșarea unei furtuni ne umple sufletul de spaimă; piscurile abrupte ale unor munți ne dau sentimentul grandoarei; privirea mării, sentimentul nemărginirii ș.a.m.d.

c) *Sentimentele intelectuale* sînt produse de activitățile intelectuale. Dintre acestea amintim: surpriza, curiozitatea, îndoiala, convingerea, probitatea sau corectitudinea în aflarea adevărului ș.a.

În fața unei probleme pe care o avem de rezolvat pot apărea asemenea trăiri: la început sînt curios să descopăr un adevăr, în timp ce lucrez pentru descoperirea lui, am momente de îndoială, dar lucrînd cu perseverență am plăcuta surpriză de a constata că mă aflu pe drumul cel bun, iar cînd am găsit soluția, trăiesc convingerea că am aflat ceea ce căutam și, ca atare, mă bucur.

Am utilizat de mai multe ori verbul *a trăi,* atunci cînd am vorbit de sentimente. Acesta este însă un sinonim, pentru sentimente, care a intrat în vorbirea obișnuită, alături de verbul *a simți.* Poate că „a trăi“ exprimă chiar mai mult decît „a simți“, deoarece trăirile se convertesc de obicei în fapte. Căci cele mai multe sentimente veritabile se exprimă cu necesitate în fapte de viață.

4. Pasiunile

Sînt procese afective care exercită o influență foarte puternică asupra vieții și activității omului. Atît de mare, încît omului care are o pasiune i se îngustează cîmpul conștiinței de așa natură, încît nu mai vede decît obiectul pasiunii sale: literatura, fotbalul, timbrele, cifrele etc.

Pentru pasiunile extraprofesionale a intrat în circulație un termen străin — *hobby.*

Pasiunile pot fi pozitive (cele amintite mai sus) sau negative, care mai poartă denumirea și de patimi: beția, fumatul, jocul de cărți ș.a.

Cînd pasiunile sînt pozitive și au ca obiect profesia celui în cauză, asistăm la fenomene de performanță în activitate: pasionatul face din noapte zi, își sacrifică timpul liber și plăcerile pentru a-și realiza ceea ce și-a propus să facă (obiectul pasiunii sale).

Privite din această perspectivă, pasiunile sînt niște forțe propulsoare și energizante de mare valoare.

De altfel, și celelalte procese afective exercită, într-o măsură mai mare sau mai mică, în funcție de natura procesului, influența de energizare, de susținere și de orientare a activității omului, fiind astfel asimilate acelei dimensiuni a vieții psihice care se numește motivație. De aceea formarea și educarea (autoeducarea) lor prezintă și o importanță practică.

B. MOTIVAȚIA

În unele lucrări de psihologie (Al. Roșca ș.a.) motivația este tratată corelat cu procesele afective probabil pentru funcția lor energizantă și activizatoare a activității omului, rațiune pentru care și noi le-am unificat în acest capitol.

Prin motivație se înțelege totalitatea mobilurilor (forțelor) interne sau externe, conștiente sau inconștiente, înnăscute sau dobîndite, care îl acționează pe om.

Gama acestor mobiluri este destul de întinsă, din ea făcînd parte atît cele inconștiente (instincte, tendințe, pulsiuni), cît și cele conștiente: trebuințe, dorințe, interese, sentimente, convingeri, aspirații, scopuri, idealuri, adică acele variabile psihice care simulează, propulsează, energizează activitatea omului, fie că este vorba de o activitate fizică sau de una spirituală.

Legătura dintre motivele activității și procesele afective apare cu evidență: orice motiv, dacă are și o coloratură afectivă pozitivă (plăcere, dragoste, pasiune etc.), devine mai puternic, mai eficient, după cum procesele afective superioare (sentimentele) sînt de neconceput fără o bază motivațională.

Deși forțe interne, motivele sînt de proveniență externă, căci ele au fost „implantate“ conștiinței în urma unei îndelungate și pricepute munci educative. Nimeni nu se naște cu dorințe, cu sentimente, cu convingeri sau cu idealuri, ci ele i se formează de către cineva (părinți, învățători, profesori etc.). Odată formate, ele devin puternice forțe ale activității omului. Prin valențele sale

motivaționale, conștiința devine un puternic factor demiurgic.

Acțiunea motivelor asupra activității concrete a omului se realizează prin intermediul voinței, a actului voluntar care, după cum vom vedea, conține în structura sa motive ce, nu de puține ori, se află în contradicție, adică în stare de „luptă“, iar hotărîrea, care urmează acestei „lupte“, este, în fond, o „victorie“ a uneia sau alteia dintre „forțele“ angajate.

În dezvoltarea psihică a copilului pînă la faza de adult se poate urmări și o evoluție ascendentă a motivelor: de la motive primare și elementare (instincte, dorințe) pînă la cele de nivel superior (interese de cunoaștere, convingeri, sentimente înalte, idealuri). Această evoluție nu este un proces spontan, ci este rezultatul muncii educative desfășurate în acest scop. Căci unul dintre obiectivele de mare importanță ale educației este și formarea motivelor superioare la om (sentimente, convingeri, idealuri).

În funcție de modul în care-și motivează o acțiune, ne dăm seama de gradul dezvoltării persoanei în cauză, de nivelul conștiinței sale. Parafrazînd, am putea zice: „Spune-mi ce motive ai, ca să-ți spun cine ești“.

În capitolul despre „orientarea activității psihice“ vom trata mai amănunțit despre unele motive, și anume despre trebuințe și despre interese.

IV. ORIENTAREA ACTIVITĂȚII PSIHICE

(Trebuințe — interese — atenție)

Activitatea psihică conștientă nu se desfășoară spontan și întîmplător, ci ea este orientată prin atenția pe care o dăm unor obiecte (sau activități), iar aceasta este susținută de interesul nostru pentru acele obiecte (activități) și el, la rîndul său, generat de trebuințele noastre.

1. Trebuințele

Trebuințele sînt stări fundamentale ale organismului care se exprimă prin creșterea excitabilității acestuia față de anumiți stimuli (obiecte) care le satisfac. În acest fel ele constituie o modalitate de orientare a organismului și de echilibrare a lui cu mediul. Aceasta se realizează cu ajutorul unor organe, aparate și procese psihice.

Pentru a înțelege mai bine mecanismele care declanșează trebuințele, este necesară o clasificare a lor. Astfel, literatura de specialitate a stabilit la om următoarele trebuințe: a) biologice (de hrană,

de apărare, de reproducere), b) materiale (de îmbrăcăminte, de igienă, de locuință), c) spirituale (de artă, de cultură, de relații cu semenii etc.).

Dacă trebuințele biologice sînt înnăscute, iar satisfacerea lor se produce oarecum automat, prin mecanisme biologice acționate de subconștient sau de inconștient realizînd ceea ce se numește homeostazia (echilibrul), cele materiale și mai ales cele spirituale sînt rezultatul vieții sociale, al unei activități de formare a lor. Omul a învățat să-și confecționeze haine, cu care să se apere de intemperii, și să-și construiască locuințe, spre a se adăposti și a se odihni.

Mai complex și mai îndelungat este procesul de formare a trebuințelor spirituale, care, numai după ce s-au format, acționează ca atare. Gustul pentru citit, pentru artă, trebuința de a fi informat (interesul de cunoaștere) ș.a. sînt variabile psihice care rezultă dintr-un îndelungat și priceput travaliu educativ. Numai educatorii pricepuți (cu măiestrie pedagogică) reușesc să ridice copilul de la curiozitatea instinctuală, cu care se naște, la interesul de cunoaștere ca motiv permanent al dobîndirii de cunoștințe (al învățării). Despre acest îndelungat proces transformațional am scris cu alt prilej (Ion Drăgan, *Curiozitate și interes de cunoaștere*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987).

În cele ce urmează vom urmări mai pe scurt cum funcționează interesul ca mecanism de orientare și de susținere a acelei activități psihice conștiente care este atenția.

2. Interesul

Odată format, interesul determină o orientare selectivă, activă și constantă (stabilă) a activității psihice spre un anumit domeniu, spre un anumit obiect (activitate). El este expresia pozitivă a atitudinii omului față de cunoaștere, spre deosebire de indiferență, care exprimă dimensiunea negativă a acesteia.

Ca mecanism de stimulare a activității de cunoaștere, interesul funcționează perpetuu, alimentîndu-se din propria sa tensiune, încît el poate fi considerat ca un fel de perpetuum mobile al vieții psihice. Forța lui este amplificată, deoarece în structura sa intră atît procese de ordin intelectual, cît și de ordin afectiv și conativ. Fiind un component al personalității, el poartă, în același timp, amprenta personalității. Citindu-l pe Romain Roland, am putea spune că fără interes nu există nici artist mare, nici om de știință, nici mare tehnician.

Odată cu procesul de maturizare a copilului se realizează o centrare a intereselor spre un „pivot", care, de obicei, este interesul profesional, în funcție de care se realizează formarea personalității.

Prin centrarea intereselor apar în clasă: „matematicianul", „fizicianul", „chimistul", „poetul", „istoricul" ș.a.m.d. Cu timpul, prin studiu sistematic, ghilimelele „cad" și vom vorbi despre specialistul în cauză cu diferența cuvenită, deci ca despre o personalitate creatoare de valori materiale sau spirituale. Drumul spre o asemenea performanță a fost ghidat de interesul de cunoaștere.

Mulți psihologi au pus în evidență strînsa corelație dintre interes și procesele de cunoaștere, acesta avînd rol „tonifiant" asupra lor.

Corelații și mai evidente au găsit unii psihologi (Mc.Dougall, Davis, Super, Pavelcu, Roșca ș.a.) între interes și atenție. Astfel, Al. Roșca socotește interesul ca o „tendință de a da atenție unor obiecte, persoane sau situații, de a fi atras de ele, de a găsi satisfacții în ele", iar Mc.Dougall consideră că „interesul este atenția în stare latentă, iar atenția este interesul în acțiune".

În cele ce urmează vom urmări tocmai această „punere în acțiune".

3. Atenția

Nu se poate concepe o activitate conștientă (fizică sau intelectuală) care să se desfășoare cu succes, dacă cel care o efectuează nu este atent. Atenția devine astfel o condiție atît pentru efectuarea activităților externe, cît și pentru desfășurarea activității psihice (senzații, memorie, gîndire, sentimente etc.).

Ce este atenția? Ea este orientarea și concentrarea activității psihice spre un obiectiv (obiect, activitate).

După modul în care se produce putem distinge trei feluri de atenție: a) atenția involuntară, b) atenția voluntară și c) atenția postvoluntară.

Atenția involuntară se produce spontan, fără nici un efort. Ea este declanșată de intensitatea unui stimulent: o lumină puternică, un zgomot mare, un miros pătrunzător vor orienta activitatea noastră psihică spre direcția în care s-a produs fenomenul neobișnuit.

Atenția voluntară se declanșează în urma unei hotărîri și este susținută datorită efortului voluntar pe care-l depunem pentru a fi atenți. Atunci cînd învățăm o lecție, cînd rezolvăm o problemă de matematică sau cînd înșurubăm o piuliță facem un efort de atenție.

Atenția postvoluntară este acea atenție care la început este voluntară, apoi devine involuntară datorită caracterului interesant, atractiv al ceea ce constituie obiectul atenției noastre.

Calitățile atenției: a) stabilitatea, b) concentrarea, c) volumul, d) mobilitatea.

Stabilitatea atenției este determinată de interesul nostru pentru obiectul în cauză, de variația acestuia. Ea depinde și de vîrsta celui care este atent, știut fiind că la vîrstele fragede atenția este de scurtă durată și instabilă.

Concentrarea sau puterea de rezistență la stimuli perturbatori. Cu cît gradul de concentrare este mai mare, cu atît percepem mai clar și înțelegem mai bine ceea ce constituie obiectul atenției noastre.

Volumul atenției este stabilit în funcție de numărul mai mare sau mai mic al obiectelor care intră în cîmpul atenției noastre, care nu poate fi mai mare de 3—4.

Mobilitatea sau distribuția este capacitatea atenției de a se distribui, alternativ, la mai multe activități. Așa, de exemplu, un bun șofer își distribuie atenția la volan, la semnele de circulație, la pietoni și la alte vehicule.

Calitățile atenției se dezvoltă odată cu vîrsta, dar mai ales dacă se exersează. Dacă nu ai făcut efort de concentrare a atenției nu ți se va dezvolta această calitate, după cum nici celelalte nu se dezvoltă în mod spontan, de la sine.

Înțelegerea mecanismului de funcționare a atenției este ușurată dacă vom analiza modul în care se produce atenția și factorii care contribuie la menținerea ei.

De obicei, la baza atenției stă interesul, adică acea atitudine pozitivă și stabilă față de un obiect sau față de o activitate.

Se naște întrebarea: cine declanșează această atitudine? Trebuința omului. Mă interesează acele obiecte care-mi satisfac fie o trebuință materială (biologică etc.), fie una spirituală (culturală).

Așadar, calitatea de a răspunde unor trebuințe ale noastre face ca față de unele obiecte să manifestăm interes, iar față de cele care nu au această calitate să fim indiferenți.

Din cele de mai sus se evidențiază cu claritate corelația strînsă dintre cele trei variabile psihice (atenție — interes — trebuințe), corelație care trebuie avută în vedere în procesul de educare a atenției. Acest determinism (trebuințe — interese — atenție) exprimă în fond mecanismul orientării noastre în viață, al adaptării (în sens piagetian) noastre la viață și la cerințele ei.

V. „FORȚELE" PSIHICE CARE ASIGURĂ PERFORMANȚELE OMULUI

Am reunit sub acest generic procese psihice, capacități și trăsături de personalitate care, de obicei, în lucrările de psihologie sînt cuprinse în diverse teme și capitole.

Unificarea lor sub acest titlu nu am făcut-o întîmplător, ci ne-am condus după un criteriu funcțional: ele contribuie în mod esențial la realizarea performanțelor omului, în unul din domeniile activității sale (fizice sau spirituale).

Fără îndoială că în orice activitate sînt angajate și alte procese psihice și alte trăsături de personalitate, adică în orice activitate omul participă cu întreaga sa personalitate. Cînd însă este vorba să realizeze o activitate cu mai mult succes și să aibă rezultate deosebite, omul se angajează cu aptitudinile, cu talentul, cu inteligența, cu voința, cu capacitatea sa creatoare și cu deprinderile sale. Iată motivul care ne-a determinat să le tratăm împreună în acest capitol și sub această denumire.

1. Aptitudinile și talentul

În vorbirea de toate zilele se utilizează mai ales noțiunea de talent chiar și atunci cînd este vorba de aptitudine. Este adevărat că greșeala nu este mare, deoarece ambele noțiuni desemnează variabile psihice care fac parte din aceeași familie: a trăsăturilor (capacităților) care asigură eficiența unei persoane. Deosebirile dintre ele le vom preciza la timpul potrivit.

Aptitudinile sînt considerate acele trăsături (însușiri) psihice sau fizice care asigură succesul într-o activitate. Cuvîntul vine din limba latină: *aptus* — înzestrat; așadar, prin ele se desemnează gradul de înzestrare a cuiva într-un anumit domeniu, grad care-i asigură succesul, rezultate deosebite, în comparație cu alții.

Nu numai rezultatele sînt superioare la cei care au aptitudini, ci și activitatea lor se desfășoară cu mai multă ușurință, cu mai mare plăcere și cu interes sporit. Așadar, aptitudinile determină și schimbări în atitudinea față de muncă în domeniul în care se manifestă.

După structura lor internă și după gradul de extensiune (utilizare) se disting două grupuri de aptitudini: a) aptitudini generale și b) aptitudini speciale.

a) Aptitudinile generale sînt acelea care asigură succesul într-o arie foarte largă de activități. Așa, de exemplu, spiritul de observație, gîndirea, memoria sînt solicitate în mai toate activitățile. Pentru a se constitui ca aptitudini aceste procese psihice trebuie să fie dezvoltate la un înalt grad și combinate într-o manieră specifică.

b) Aptitudinile speciale sînt acelea care chezășuiesc succesul într-un domeniu restrîns de activitate. Din această categorie fac parte: aptitudinile pentru știință, aptitudinile pentru tehnică, aptitudinile pentru artă (plastică, muzicală, literară), aptitudinile pentru sport, aptitudinile organizatorice ș.a.m.d. Gama acestora este foarte largă, fiindcă diverse sînt și domeniile de activitate ale omului.

Existența aptitudinilor într-un domeniu se poate remarca și după ușurința cu care învață cineva în acel domeniu, după rapiditatea cu care i se formează deprinderile, care sînt o formă a învățării.

Afirmam la început că în vorbirea de toate zilele lumea utilizează conceptul de *talent*. De fapt talentul este o formă superioară de integrare și dezvoltare a aptitudinilor prin care se asigură desfășurarea creatoare și originală a activității (artistice, tehnice, științifice, sportive etc.). Așadar, în timp ce pentru aptitudine nota caracteristică este lejeritatea, ușurința, rapiditatea cu care desfășoară cineva o activitate, pentru talent nota caracteristică este originalitatea produsului creat. Omul de talent creează obiecte (idei, imagini) originale, unicate.

Atît aptitudinile cît și talentele trebuie depistate și mai ales trebuie create condiții pentru exersarea lor, pentru cultivarea lor.

Prin origine, ele sînt o zestre individuală, dar prin consecințe și rezultate, ele fac parte din bogăția spirituală a unui popor.

2. Inteligența

Deși considerată ca făcînd parte din activitatea intelectuală, inteligența este din aceeași familie cu

aptitudinile, fiind chiar denumită aptitudine generală sau factorul G. Aceasta deoarece și ea este generatoare de performanțe și succese.

Este o calitate apreciată și rîvnită de multă lume. Cine nu ar vrea să fie inteligent sau măcar să aibă moștenitori cu această calitate?

Să vedem, dar, ce este inteligența și cum o putem identifica.

Dintre cele peste patru sute de definiții, pe care le-a inventariat psihologul J. Guilford, ne vom opri la una care, chiar dacă nu îndeplinește condițiile unei definiții clasice (prin gen proxim și diferență specifică), este acceptabilă prin aceea că surprinde, după părerea noastră, aspectele esențiale ale acestei variabile psihice. Așadar, vom considera inteligența acea capacitate cognitiv-operatorie a intelectului de a rezolva probleme (situații) noi, fie în domeniul practicii, fie în cel al teoriei. Într-un *Dicționar de psihologie socială* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981) sînt enumerate nu mai puțin de 12 funcții (operații) ale inteligenței.

Credem că nota esențială a inteligenței constă în forța (capacitatea) ei de a rezolva problema pusă (situație nouă) fără a face apel nici la instincte, nici la cunoștințele sau deprinderile învățate, ci doar prin folosirea perspicace a resurselor intelectului. Omul inteligent găsește rapid soluția unei probleme.

În popor, pentru inteligență se utilizează diverse sinonime ca: istețime, agerime de minte, deșteptăciune, iscusință ș.a. În fond toate acestea desemnează cam aceeași capacitate a minții cuiva, datorită căreia realizează performanțe într-un domeniu de activitate.

Din diversitatea manifestărilor de inteligență, psihologul Cl. Hall a stabilit următoarele tipuri

(în funcție de domeniile în care operează și a variabilelor psihice implicate): a) inteligență teoretică sau abstractă, b) inteligență practică sau tehnică, c) inteligență socială și d) inteligență administrativă.

Inteligența teoretică sau abstractă este solicitată de activități teoretice (în știință) pentru descoperirea unor legi, principii, teoreme.

Inteligența tehnică este o formă a inteligenței practice și constă în înțelegerea rapidă a relațiilor spațiale și funcționale, a diverselor componente ale unei mașini (ale unui aparat).

Inteligența socială se manifestă în procesul adaptării sociale, prin relații și acțiuni adecvate situațiilor concrete.

În ultima vreme a intrat în circulație un nou concept, cel de inteligență artificială. Ea este de fapt rezultatul construirii unor mașini (computere) care să fie în stare să rezolve probleme noi, utilizînd aceleași strategii și aceleași operații pe care le are inteligența umană. Pentru aceasta noile mașini au depășit faza programării algoritmice și au ajuns la o programare euristică.

Inteligența fiind o capacitate, o forță și un instrument al intelectului uman, valoarea ei este determinată de modul în care este folosită. Așa după cum energia nucleară a fost utilizată atît în scopuri constructive, în folosul omului și al omenirii, dar și pentru producerea de calamități incomensurabile, tot așa și acestui instrument al intelectului uman pot să i se dea întrebuințări diverse: de la foarte utile pînă la foarte nocive. Cîte opere valoroase (în știință, tehnică etc.) a produs inteligența pusă la lucru de-a lungul secolelor, dar și cîte dezastre și calamități s-au datorat tot ei?

Așadar, problema principală a utilizării inteligenței este una de etică, adică de folosire a ei și a produselor ei în folosul omului și al omenirii.

3. Voința

În viața de toate zilele auzim aprecieri de felul: „A avut voință puternică și de aceea a reușit“ sau reversul: „Este lipsit de voință și nu va realiza nimic“.

În cele ce urmează vom încerca să vedem ce este acel ceva cu puteri „miraculoase“ pe care, dacă îl ai, reușești, iar dacă-ți lipsește, eșuezi. Deci, ce este voința?

Voința este un proces psihic cu ajutorul căruia realizăm o acțiune conștientă în vederea atingerii unui scop, înlăturînd obstacolele.

Pentru a înțelege mai bine procesul (fiindcă voința se desfășoară procesual), să încercăm să-i descifrăm etapele și modul în care se articulează:

a) Un act voluntar începe cu o intenție, cu o dorință de a realiza ceva.

b) Intenției îi urmează și motivarea ei: de ce vreau să fac acest lucru? Motivele, care au rolul unui suport, pot fi diverse: trebuințe organice, solicitări sociale (ale unui prieten), trebuințe spirituale sau de altă natură.

c) Momentul următor îl constituie lupta motivelor. Căci, de obicei, apar mai multe intenții sau mai multe dorințe, fiecare avîndu-și ca suport motivele ei. Chiar și pentru realizarea aceluiași lucru, poate exista o pluralitate de motive. Lupta

dintre motive se dă, ca orice luptă, cu „arme“: unele motive au „arme raționale“, altele au „arme din arsenalul afectivității“, iar altele vin la luptă cu „arme primitive“ (instinctele).

d) Cum orice luptă are un sfîrșit, și cea a motivelor se sfîrșește cu luarea unei hotărîri, a unei decizii. În luarea hotărîrii, concepția (nu neapărat filozofică) a celui în cauză este de un real sprijin. Cînd, însă, cel ce ia hotărîrea este labil sufletește, simte nevoia să consulte pe cineva din afară, care să-i dea un sfat, un îndemn.

e) De fapt, oricît de puternică ar fi hotărîrea, ea nu este caracteristică pentru actul de voință, care poate fi considerat ca valid numai atunci cînd cel în cauză trece la îndeplinirea hotărîrii. Cîți dintre oameni nu iau hotărîri frumoase, lăudabile, dar tergiversează îndeplinirea lor. Pot ei fi socotiți oameni de voință?

O voință este puternică și eficientă dacă îndeplinește cîteva calități.

Una dintre aceste calități se referă la rapiditatea cu care se va lua o hotărîre.

Omul de voință știe ce vrea și vrea ce știe. Departe de a fi un simplu joc de cuvinte, sintagma de mai sus pune în evidență calitatea motivelor care stau la baza unei hotărîri, raționalitatea lor. A ști ce vrei înseamnă a avea motive bine întemeiate.

Promptitudinea este de asemenea o calitate a voinței și ea se referă la distanța, în timp, dintre hotărîre și îndepărtarea ei. La omul de voință această distanță este mică, adică cel în cauză nu tergiversează.

Perseverența este calitatea voinței care se manifestă în lupta cu obstacolele. Omul de voință înlă-

tură prin perseverență obstacole care i se pun în cale, fie că este vorba de obstacole obiective (lipsa unui obiect necesar pentru efectuarea lucrării, lipsă de bani etc.), sau sînt niște obstacole subiective (comoditate, lene etc.).

Curajul — numit și bărbăție — este acea calitate a voinței care se manifestă cînd îndeplinirea unei acțiuni, deși temeinic motivată, comportă riscuri. Cel care înfruntă (suportă) riscurile este un om curajos, calitate pentru care opinia publică îl elogiază.

Adeseori, unii oameni confundă voința cu fenomenele negative de voință: cu încăpățînarea și cu negativismul.

Așa, de exemplu, unii părinți se mîndresc cînd copilul lor se încăpățînează să facă sau să nu facă (negativismul) ceva și prevăd în el un viitor om de voință. Este o mare greșeală, pentru că încăpățînatul acționează fără să aibă motive raționale. „Perseverența“ lui în îndeplinirea unui act este în contradicție cu opinia generală și ea are de multe ori ca bază un capriciu sau un orgoliu.

O altă manifestare negativă a voinței este impulsivitatea. Omul impulsiv acționează sub presiunea unor stări nervoase (supărare, furie), neputîndu-și controla activitatea. Căci, a fi om de voință înseamnă nu numai a acționa, ci și a te putea stăpîni, stăpînirea de sine fiind o calitate valoroasă a voinței. Or, impulsivului îi lipsesc tocmai „frînele“ care să-l oprească de la săvîrșirea unor acte nesăbuite.

Educația (autoeducația) voinței constituie o obligație pentru fiecare din noi. Ea presupune înțelegerea mecanismului voinței și o sistematică activitate de exersare a calităților ei. A ne deprinde să acționăm numai după ce ne este clar ce avem de făcut, să nu tergiversăm îndeplinirea unui lucru,

să luptăm pentru învingerea obstacolelor, ori de ce natură ar fi ele, să trecem, neîntîrziat, de la intenție la faptă, iată cîteva din exercițiile care fac din voința noastră un bun aliat în realizarea noastră ca oameni împliniți.

4. Deprinderile

Deprinderile constituie gama largă a componentelor tuturor activităților omului: omul merge, după ce a deprins să meargă, vorbește, după ce a deprins să vorbească, citește, după ce a deprins să citească, scrie, după ce a deprins să scrie ș.a.m.d. Iată deci că, parafrazîndu-l pe Goethe, am putea spune: „la început a fost deprinderea". Adică orice activitate începe prin a fi învățată în părțile sale componente, acestea fiind tocmai deprinderile.

Deprinderile sînt, deci, componentele automatizate ale oricărei activități (fizice sau intelectuale) conștiente.

Cum se ajunge la automatizarea acestor componente?

Condiția de bază a formării oricăror deprinderi este repetarea. Dar nu orice repetare duce la formarea deprinderii, ci numai o repetare sistematică și conștientă. Repetările mecanice, incoerente, nu sînt eficiente, ci constituie doar pierdere de vreme.

Procesul de formare a unei deprinderi cunoaște mai multe faze, mai multe etape.

Într-o primă etapă, celui căruia vrem să-i formăm o deprindere, îi oferim un model, adică îi demonstrăm succesiunea desfășurării actelor. De

exemplu, îi demonstrăm deprinderea de a merge cu bicicleta indicîndu-i operațiile: o încălecăm, așezăm piciorul pe o pedală, apoi pe cea de a doua și începem să rotim pedalele succesiv pe fiecare. Desigur că demonstrația aceasta o însoțim de explicațiile necesare: „privești înainte, încerci să-ți menții echilibrul stabil ș.a.".

În etapa următoare, cel ce dorește să deprindă mersul cu bicicleta va exersa cele ce le-a văzut și auzit de la model. În această a doua fază se pot distinge două subetape: una, analitică, în care predomină amănuntele, și cea de a doua, sintetică, în care amănuntele se asamblează într-o mișcare unitară.

Procesul exersării este însoțit de activitatea de îndrumare, activitate în care „instructorul" subliniază mișcările făcute corect, elogiindu-le, și corectează pe cele executate incorect, arătînd în ce a constat greșeala și cum trebuie corectată. La nevoie se demonstrează din nou.

În cea de a treia fază (etapă), cel care-și însușește o deprindere desfășoară o activitate independentă, autocorectîndu-se mereu, pînă la executarea ei corectă. În această fază locul controlului exterior (prin exteroceptori) este luat de controlul interior (prin proprioceptori), adică, după o expresie încetățenită deja în limbajul comun, omul „simte" dacă execută corect sau nu. Așadar, în locul controlului conștient se instalează controlul prin inconștient, căci orice deprindere formată este, în fond, „guvernată" de inconștient.

În mod obișnuit, cînd se vorbește de deprinderi, oamenii se duc cu gîndul la deprinderile motorii. Gama deprinderilor este însă mult mai largă, în sensul că alături de deprinderile motorii mai există deprinderile perceptive, deprinderi ale me-

moriei, deprinderi afective, deprinderi verbale și chiar deprinderi... logice, cuprinse și ele în marea familie a deprinderilor intelectuale.

Marea calitate a deprinderilor este stabilitatea lor, adică, odată formate, nu se mai destramă: cel care a învățat să înoate, va avea această deprindere toată viața, același lucru fiind valabil și pentru alte deprinderi.

Importanța deprinderilor este mare pentru orice activitate, fiindcă ele asigură îndeplinirea acesteia cu ușurință, cu rapiditate, cu lejeritate și fără greșeli. Și astfel, activitatea bazată pe deprinderi temeinice devine mai eficientă.

De altfel, drumul spre măiestrie, în orice domeniu, este de neconceput fără existența unui set de deprinderi adecvate. De obicei, cînd se vorbește de măiestrie (literatură, tehnică etc.) lumea o asociază în mod firesc cu talentul. Și acest lucru este pe deplin întemeiat. Numai că talentul se cere „pus la treabă“, adică exersat. Iar exersarea ne duce, cu necesitate, în perimetrul deprinderilor. În exersarea măiestrită a „Baladei“ lui Ciprian Porumbescu greu s-ar putea decela talentul de exersare, deci de formarea deprinderii, granița lor este foarte labilă. Talentul înseamnă perfecțiune, iar la perfecțiune nu se poate ajunge decît prin exercițiu sistematic și perseverent, deci prin deprinderi. Acest lucru este valabil pentru orice performanță (în artă, în sport, în creația tehnică, în cea științifică etc.).

Transfer și interferență. Procesul formării unor deprinderi se desfășoară uneori cu mai multă ușurință, cu mai multă rapiditate. Întrebat, cel în cauză mărturisește că a mai făcut cîndva ceva asemănător. Așadar, deprinderile vechi, consolidate, ușurează procesul de formare a noilor deprinderi, cînd între ele există elemente de asemănare sau de identitate. Așa, de exemplu, noi, românii, ne însușim mai ușor deprinderile de vorbire a limbii franceze fiindcă foarte multe elemente de lexic se aseamănă, avînd aceeași proveniență, limba latină. De asemenea, germanii învață mai ușor limba engleză, din aceleași motive. Acest fenomen se numește *transfer pozitiv* sau, simplu, *transfer*.

Există însă și situații în care deprinderile vechi fac dificilă însușirea noilor deprinderi. Este cazul unei dactilografe care a învățat meseria pe o mașină cu o anumită claviatură, iar după ce a intrat în serviciu i s-a dat o mașină cu literele altfel dispuse. Ea va face mereu greșeli de dactilografiere la noua mașină. Fenomenul poartă numele de *transfer negativ* sau *interferență*.

Obișnuințele. Multă lume confundă cele două noțiuni, deprinderile și obișnuințele, folosindu-le prin substituire. Greșeala nu este prea mare, fiindcă fac parte din aceeași familie, a actelor automatizate.

Totuși, obișnuințele au ceva în plus față de deprinderi: trebuința de a le practica. Următorul exemplu credem că va fi concludent. Avem deprinderea de a citi cînd o facem în conformitate cu cerințele acestui act: cursiv, conștient și expresiv. Dar am dobîndit obișnuința cititului cînd nu putem trăi fără să citim. Așadar, deprinderea plus sursa motivațională (trebuința) formează ecuația obișnuinței.

Deprinderile sînt neutre în sine, pe cînd obișnuințele pot fi pozitive (spălatul pe dinți, schimbatul lenjeriei, lectura beletristică) sau negative (fumatul, alcoolismul etc.). Din această perspectivă obișnuințele pot fi confundate cu pasiunile negative (patimile), acestea din urmă fiind baza afectivă a obișnuințelor; adică o obișnuință (actul) trăiește prin „seva“ sa efectivă (pasiunea).

5. Creativitatea

Introducerea creativității la sfîrșitul acestui capitol s-a făcut din motive logice: această capacitate a omului le implică pe celelalte (aptitudini, talent, inteligență, voință și deprinderi) și toate împreună constituie niște forțe care condiționează și asigură performanțele în activitatea omului, din diverse domenii. Iar dintre performanțe, ale creativității ni se par cele mai valoroase.

Din multitudinea și diversitatea definițiilor date creativității vom reține pe cea care o desemnează ca o capacitate complexă a spiritului uman de a realiza produse (idei, imagini, obiecte) noi, originale, valoroase și utile. Această capacitate se află în stare potențială la fiecare om, dar ea devine eficientă (productivă) numai în anumite condiții, la care ne vom referi mai tîrziu.

Caracterul complex al acestei capacități rezultă din multitudinea variabilelor psihice care intră în structura (componența) ei: procese psihice (de cunoaștere, afective și voliționale) și trăsături de personalitate (interese, aptitudini, temperament, caracter etc.).

Atît procesele psihice implicate în actul creativ, cît și trăsăturile de personalitate ale creatorului se exprimă printr-un comportament creativ, care caracterizează o personalitate creatoare.

Pentru a înțelege mai bine fenomenul creativității vom încerca o analiză a formelor sub care se manifestă ca proces, ca produs și ca trăsătură de personalitate.

Creativitatea îmbracă, fără îndoială, forma procesuală, ea desfășurîndu-se în timp. Acest proces

are caracter interior, fiind complex, adică format din totalitatea proceselor psihice și trăsăturilor de personalitate ale creatorului.

În finalul procesului de creație apare, ca rezultat, produsul creației, care poate îmbrăca forme spirituale (o idee nouă, o teorie, un principiu, necunoscute pînă atunci) sau forme materiale (un proiect, o operă de artă, o lucrare tehnică). Produsul creat confirmă procesul creației și îl validează prin caracterul de noutate, de utilitate și de valoare pe care i-l atribuie evaluatorii.

Produsul poate fi evaluat prin detașare de producător (opera ca atare); în unele situații produsul nu poate fi detașat de autorul său ca, de exemplu, în artele interpretative: dirijat, balet, jocul actorului etc.

Oricare ar fi modul în care se face evaluarea procesului și produsului, acestea nu pot fi detașate total de personalitatea creativă, căci aceasta este autoarea atît a procesului creativ cît și a produsului creat. Numai o personalitate creativă se exprimă într-un comportament creativ. De aceea, unul dintre obiectivele principale ale educației este și acela al formării unei personalități creatoare sau, altfel spus, cultivarea acestei dimensiuni (creativitate) în personalitatea fiecărui elev.

Principalele forme pe care le îmbracă un comportament creativ sînt: *inovația*, *invenția* și *descoperirea*.

Inovația constă în introducerea într-un sistem (material sau spiritual) a unei noutăți (idee, piesă) care să-i sporească funcționalitatea, aducînd astfel un randament sporit, deci avantaje economice.

Invenția consistă în realizarea unui obiect (sistem) nou, care nu a existat pînă atunci.

Descoperirea este activitatea de găsire și punere în evidență a unor obiective (fenomene) sau legi necunoscute pînă atunci (deși, obiectiv, existau).

Din cele de mai sus s-ar părea că invenția este superioară descoperirii, ea fiind operă creativă propriu-zisă. Din punct de vedere valoric, descoperirile nu sînt însă mai prejos decît invențiile, deoarece și ele au un rol deosebit în progresul social.

Potențial, cele trei forme ale comportamentului creativ există în fiecare om (copil). Depistarea și potențarea lor este opera educației și autoeducației, precum și a unor circumstanțe (condiții) social-istorice favorabile.

Factorii care determină comportamentul creativ pot fi categorisiți în două mari grupe: a) factori interni (psihologici) și b) factori externi (sociologici).

a) *Factorii* interni, la rîndul lor, pot fi: intelectuali și nonintelectuali. Din categoria factorilor intelectuali fac parte: curiozitatea, spiritul de observație, memoria, imaginația creatoare, gîndirea (divergentă), iar din grupa celor nonintelectuali amintim aptitudinile, talentul, voința (de a crea), deprinderile, interesul (pentru creație) ș.a.

Procesul creației ca și al comportamentului creativ nu se produc „ex nihilo", ci este necesar un „material" din care să se creeze. Acesta este rezultatul informării celui care creează. Informarea este condiționată de existența curiozității, a dorinței de a ști, de a afla, iar calitatea informației este determinată și de spiritul de observație al celui în cauză. Informația dobîndită se stochează cu ajutorul memoriei, de unde este preluată, la momentul necesar, și prelucrată cu ajutorul gîndirii și al imaginației, în forme noi. Gîndirea divergentă se caracterizează prin fluență, flexibilitate (mai multe soluții) și originalitate. În actul creației, mai ales în artă, gîndirea se asociază cu imaginația creatoare.

Desigur că factorii intelectuali, deși importanți, nu sînt singurii responsabili de formarea comportamentului creativ, ci în aceeași măsură acesta este determinat de voința de a crea și de interesul pe care-l manifestă cel în cauză față de activitățile cu caracter creativ.

Dimensiunea de eficiență a personalității este asigurată de aptitudinile sale. Ca atare și creativitatea implică cu necesitate aptitudini pentru domeniul în care se creează. Cu cît mai dezvoltate vor fi aptitudinile cuiva, cu atît mai valoroase vor fi creațiile sale.

Acțiunea factorilor subiectivi (psihologici) în procesul creației este influențată pozitiv (potențată) sau negativ (frînată) de către *factorii obiectivi* ai creativității. Dintre aceștia, cei care au o influență directă sînt familia, cercul de prieteni, climatul social în general și procesul de învățămînt.

Familia, prin atitudinea sa față de nou, poate stimula sau frîna comportamentul creativ al copiilor. Cultivîndu-le copiilor curiozitatea, îndrăzneala creatoare, spiritul inventiv, încrederea în forțele proprii, părinții pun bazele comportamentului creator. Dacă, din contra, nu le cultivă aceste calități, ei vor frîna formarea spiritului creativ la copii.

Creația nu e un act spontan, cum se crede uneori, ci ea este o activitate complexă, desfășurată în timp și pe etape. Cei mai mulți dintre cei care s-au ocupat de creativitate și creație au considerat că aceste etape sînt în număr de patru: a) *pregătirea*, b) *incubația*, c) *iluminarea* și d) *verificarea*.

a) Creația nu se produce *ex nihilo*, ci este necesară o *pregătire* a ei, mai îndelungată sau mai puțin îndelungată. În etapa de pregătire creatorul adună „materialul" necesar creației (se informează, se documentează); din această etapă face parte și pregătirea psihologică (dorința, voința, hotărîrea de a crea).

b) *Incubația* este o etapă în care, aparent, nu se întîmplă nimic; ea pare o stagnare. În fond este perioada în care activitatea se desfășoară mai ales în subconștientul celui care creează, care „caută" soluția creativității.

c) *Iluminarea* sau *inspirația* este acea etapă în care materialul adunat și căutările inconștientului găsesc soluția: „aha"! Este acel moment în care creatorul a înțeles ce are de făcut. În acest moment întreaga activitate psihică lucrează.

d) *Realizarea* este etapa în care se încheie procesul creativ în plan subiectiv și începe exprimarea lui obiectivă (realizarea operei creatoare).

Manifestarea și exprimarea creativității constituie și o condiție a depistării ei. Din acest punct de vedere, vîrstele fragede, ale copilăriei, sînt și cele la care se poate depista cu mai multă ușurință căci copiii, fiind spontani și neconformiști, sînt mai creativi. În una din lucrările despre creativitate se afirmă că toți copiii sînt inventivi și creatori, însă odată cu înaintarea în vîrstă această calitate dispare sau se diminuează. Acest fenomen negativ este explicat prin reducerea treptată a timpului de joacă și de preocupări mai puțin dirijate, paralel cu creșterea treptată a sarcinilor școlare, iar pe de altă parte, și prin practicarea de către o bună parte din învățători și profesori a unui învățămînt rigid

și conformist (Ioan Căpâlneanu, *Inteligență și creativitate* — 1978).

Descoperirea creativității copiilor, încă din starea sa potențială, presupune priceperea de a o „vedea", de a-i „simți pulsul". Originalitatea răspunsurilor, formularea lor cu vorbele sale, darea unor soluții pe care profesorii nu le-au formulat și nici în manuale nu se află, preocuparea pentru descoperirea unor lucruri noi, îndrăzneala căutătoare ș.a. sînt numai cîțiva din indicii acestei structuri de personalitate la copilul creator. Aceasta, în activitățile din clasă. Condiții și mai favorabile pentru o asemenea descoperire oferă, însă, activitățile paradidactice și extrașcolare, căci aici elevul nu mai este îngrădit, în manifestarea lui, de normele activităților didactice.

Depistarea creativității este, fără îndoială, o obligație a tuturor cadrelor didactice și a părinților. Dar, a o depista și a o înregistra ca atare, înseamnă a te opri la jumătatea drumului. Căci, finalitatea actului educativ este realizarea, adică opera. Și aceasta înseamnă făurirea personalității creative în fiecare elev (în funcție de domeniul pentru care are o asemenea capacitate potențială).

Dacă așa stau lucrurile, se naște întrebarea: cînd, cum și prin ce mijloace se realizează cultivarea creativității? Căci, chiar dacă părerile cercetătorilor în domeniul detectării creativității sînt aproape unanime în a considera că aceasta este prezentă la toți oamenii, chiar de la vîrstele fragede, nu trebuie să scăpăm din vedere că este vorba de creativitatea în stare potențială și că pînă la creativitatea emergentă drumul este lung. Bineînțeles că pentru a realiza cu succes cultivarea ei este necesar un sistem de strategii care să o aibă între obiectivele prioritare.

Lucrările de specialitate enumeră la loc de frunte pentru stimularea creativității niște tehnici speciale: „brainstormingul“ și sinectica, la care unii autori adaugă rezolvarea de probleme, studiul de caz, jocul de rol, iar alții, discuția și dezbaterea. Fără a le subestima, credem că mai utile, mai potrivite și mai convenabile sînt metodele obișnuite, adică: conversația euristică, problematizarea și învățarea prin descoperire.

Un rol important în cultivarea creativității îl are climatul educativ din familie, atitudinea părinților față de creativitatea (chiar modestă) a copiilor, adică stimularea și încurajarea ei.

VI. OMUL ÎN RELAȚIILE CU SEMENII SĂI

Intrînd în relații cu semenii săi, omul își dezvăluie trăsăturile temperamentale precum și pe cele de caracter care, datorită aspectului lor de unicat, sînt tratate în lucrările de psihologie ca laturi (trăsături) ale personalității, alături de aptitudini.

1. Temperamentul

Încă din antichitate, medicul grec Hipocrate a stabilit (constatat) că oamenii se manifestă diferit din punctul de vedere al dinamismului și energiei cu care își exprimă activitatea psihică. Astfel, în timp ce unii sînt foarte dinamici și energici, chiar violenți, alții sînt mai puțin dinamici și mai puțin energici, mai calmi, unii timizi.

Aceste manifestări deosebite Hipocrate le punea pe seama existenței în organisme a patru umori. De aceea teoria sa cu privire la bazele temperamentului poartă denumirea de *teoria umorală*. Cele patru umori considerate de el ca surse ale manifestărilor temperamentale sînt: umoarea (fierea) neagră,

care stă la baza temperamentului melancolic, umoarea (fierea) galbenă, care stă la baza temperamentului coleric, umoarea roșie (sîngele), care stă la baza temperamentului sangvinic, și sputa sau flegma creierului, care stă la baza temperamentului flegmatic.

Teoria umorală a temperamentelor a dăinuit mult timp în psihologie, terminologia, clasificarea lor, ca și descrierea temperamentelor utilizîndu-se și în zilele noastre, chiar dacă acum se dă o altă interpretare bazelor lor organice. Este vorba de teoria lui Pavlov, numită și *teoria nervistă*. În această concepție se consideră că baza organică a temperamentelor o constituie cele patru caracteristici ale proceselor nervoase fundamentale, excitația și inhibiția: forță—slăbiciune, mobilitate—inerție.

Există o evidentă analogie între modul în care sînt prezentate (descrise) cele patru temperamente de către Hipocrate și de către Pavlov și chiar o corespondență a lor.

Astfel, *melancolicului* îi corespunde ca bază organică tipul de sistem nervos slab, adică acela la care atît excitația cît și inhibiția se manifestă fără forță, anemic. Cel care are un temperament cu o asemenea bază organică se va manifesta ca lipsit de încredere în sine, ca un pesimist, interiorizat și timid, lipsit de vlagă și de dinamism.

Colericului îi corespunde tipul de sistem nervos puternic, dar neechilibrat și din această cauză comportamentul lui este necontrolat, cu un dinamism exagerat, făcîndu-l dificil de integrat în disciplina muncii și în viața de colectiv.

Sangvinicul pare a fi un temperament ideal, căci datorită echilibrului dintre excitație și inhibiție el este un echilibrat în tot ceea ce face, avînd măsura în vorbe și în fapte. Are și o mare putere

de muncă datorită forței excitației; își recuperează repede energia datorită echilibrului dintre excitație și inhibiție.

La polul opus al colericului se află *flegmaticul*, la care predominantă este inhibiția datorită căreia comportamentul său este lent. Flegmaticul se pornește greu la vorbă și la faptă, dar avînd perseverență, duce la bun sfîrșit și cele mai dificile misiuni.

Din această descriere a modului de exprimare a temperamentului în comportamentul omului se poate remarca „impregnarea" lui cu elemente de caracter. Căci lipsa de încredere în sine (a melancolicului), nesociabilitatea (colericului) sau perseverența (flegmaticului) sînt niște trăsături caracteriale. Aceasta a făcut pe unii psihologi (P. Popescu-Neveanu) să considere temperamentul ca fiind subordonat aptitudinilor și caracterului. De fapt temperamentul nu constituie o particularitate de conținut a psihicului, ci una de formă, de manifestare, motiv pentru care temperamentul, oricare ar fi el, nu poate fi considerat bun sau rău, ci valoarea lui este dată de modul în care este exploatat. Așa, de exemplu, hărnicia la coleric se manifestă prin rapiditatea îndeplinirii sarcinilor, iar la flegmatic prin stăruința care o depune pentru a le duce la bun sfîrșit ș.a.m.d.

Fără îndoială că, prin modul de manifestare, unele temperamente creează „posesorului" lor dificultăți: melancolicul e neîncrezător și complexat, colericul este nestăpînit, iar flegmaticul „se urnește greu din loc". Prin muncă educativă și prin autoeducație aceste minusuri ale temperamentelor pomenite pot fi compensate sau estompate.

Important este ca în folosirea rațională a forței umane să ținem seama și de trăsăturile tempe-

ramentale și să utilizăm „omul potrivit la locul potrivit“. Sînt profesii care, în executarea lor, cer iuțeală, repeziciune, promptitudine, deci temperamente colerice, după cum altele necesită, pentru a fi îndeplinite cu succes, perseverență, mare putere de muncă, așadar, temperamente flegmatice ș.a.m.d. Deci, alături de aptitudini, în orientarea spre o profesie sau alta trebuie să ținem seama și de temperamentul celui în cauză.

2. Caracterul

Dintre însușirile psihice ale omului, caracterul se bucură de o deosebită apreciere în opinia semenilor. A considera pe cineva că este „de caracter“ este mai important și mai valoros decît a-l socoti talentat sau inteligent, idee pe care a subliniat-o cîndva și Cicero: „Caracterul fără înțelepciune poate mult, dar inteligența fără caracter nu valorează nimic“.

În viața de toate zilele, noțiunii de caracter i se dau diverse sensuri: se spune despre cineva că este „de caracter“ cînd are curajul opiniei; altul este considerat „de caracter“ fiindcă este cinstit; altuia i se atribuie această calitate fiindcă spune adevărul ș.a.m.d. Din aceste exemplificări se poate desprinde o notă comună și anume că această trăsătură — caracterul — constituie latura morală a psihicului și că se exprimă în comportamentul omului.

Definind caracterul, lucrările de psihologie îl consideră ca fiind totalitatea însușirilor psihice e-

sențiale și constante (stabile) care se exprimă în atitudinile (comportamentul) omului în raport (în relație) cu diferitele domenii ale vieții sociale, în raport cu sine și în raport cu activitatea (munca).

De reținut că atunci cînd vorbim de caracterul cuiva avem în vedere fizionomia sa morală și că aceasta trebuie să se convertească (exprime) în fapte de conduită, în comportamente stabile pentru a fi considerată ca atare. Cele două segmente (cel intern, de orientare, și cel extern, de conduită, de comportament) numai luate împreună pot fi considerate un întreg — caracterul.

De obicei cînd se vorbește de caracterul cuiva se au în vedere însușirile sale pozitive (cinste, curaj, hărnicie, omenie, spirit de dreptate etc.), iar dacă acestea îi lipsesc, se consideră că este „lipsit de caracter“. Această sintagmă este improprie, deoarece nu există om „fără caracter“. Cei care folosesc o asemenea expresie au în vedere faptul că la cel în cauză („fără caracter“) lipsesc elementele pozitive ale caracterului și de aceea îl consideră ca atare. În funcție de predominarea manifestărilor pozitive sau a celor negative, oamenii sînt apreciați ca avînd „caractere frumoase“ sau „caractere urîte“.

În raporturile cu semenii, cu societatea, se manifestă trăsături ca altruismul, sociabilitatea, onestitatea, franchețea sau, în forme mai elevate, patriotismul, umanismul ș.a. (sau reversul lor, în cazul caracterelor negative).

Atitudinea față de muncă se exprimă prin hărnicie, spirit inovator, conștiinciozitate, creativitate sau prin opusul lor.

Omul este singura ființă care poate lua atitudine și față de propria persoană, atitudine care poate fi

de modestie, de autoexigență, de simplitate, de autoapreciere obiectivă ș.a. (sau atitudini negative).

Vorbind de geneza caracterului în comparație cu cea a talentului, Goethe spunea: „Talentul se formează în singurătate, iar caracterul în societate". Prin această apreciere marele filozof și poet punea în evidență sociogeneza caracterului. De la microgrupul familiei, unde „se formează ceea ce e mai valoros în lume — caracterul" și pînă la marele colectiv al societății în care trăiește omul, la toate nivelele societatea, colectivitatea își pune amprenta pe caracterul individului. Nu degeaba spune poporul în „pastile" de înțelepciune, care sînt proverbele, că „dacă trăiești în pădure, înveți să urli ca lupii" sau „spune-mi cu cine te aduni, ca să-ți spun cine ești".

Formarea caracterului este un proces complex, contradictoriu, cu desfășurare stadială și îndelungată în timp. Ea începe din primele zile și durează toată viața, cu accente mai mari în etapele timpurii.

Alături de familie, un rol deosebit în sociogeneza caracterului, în dezvoltarea laturilor lui pozitive sau negative, îl are grupul de prieteni și colectivul de muncă. Colectivele valoroase sînt în stare să îndrepte carențele caracteriale ale unui membru, după cum colectivele negative (degradate moral) pot „strica" un caracter integru.

Mulți psihologi au susținut că în exprimarea caracterului importantă este voința, pe care unii au numit-o chiar „coloana vertebrală a caracterului" sau „voință moralicește organizată". Unele calități ale voinței sînt, în același timp, și calități ale caracterului: principialitatea (conformitate cu principiile morale), curajul, perseverența, stăpînirea de sine etc. De aceea în activitatea de educare a caracterului va trebui implicată, cu necesitate, și educarea voinței, a calităților ei morale.

Leonardo da Vinci afirma că omul este el însuși făuritorul caracterului său. Și, întrucît caracterul omului este responsabil de întreaga evoluție a omului în societate și de statutul său social, înseamnă că nici un efort nu este prea mare cînd e vorba să ne formăm un caracter integru. El merită să fie făcut.

VII. IMPLICAȚII ALE PSIHOLOGIEI

În capitolul cu care am început această carte am realizat și un tur de orizont asupra aplicabilității cunoștințelor de psihologie, adică am schițat domeniile în care această știință și-a spus sau își spune cuvîntul. În cele ce urmează vom încerca să facem mai deslușită această idee cu privire la utilitatea și utilizarea psihologiei în diverse domenii ale activității omului, în cîteva din acele sectoare care ne sînt, într-un fel, mai accesibile.

Vom începe cu domeniul care ne este cel mai familiar, întrucît ne desfășurăm de mai mulți ani activitatea în perimetrul lui: învățămîntul.

1. Psihologia și școala

În nici una dintre activitățile umane psihologia nu a fost implicată și nu s-a implicat cu mai multă consecvență decît în cea de instruire și educare. Marile progrese în aceste domenii au fost condiționate și marcate de aportul psihologiei experi-

mentale. De altfel, așa cum am menționat în capitolul inițial, de la constituirea sa ca știință, psihologia a manifestat predilecție pentru școală și pentru activitățile ei.

Acționînd asupra omului în formare — copilul — educatorii au simțit nevoia descifrării obiectului acțiunii lor, iar procesul acestei descifrări presupune și necesită cunoștințe de psihologie genetică a copilului, adolescentului etc. Așa se explică faptul că primele investigații ale psihologiei s-au îndreptat spre lumea copiilor școlari (mai ales din treapta întîi de școlarizare). Și primele probe (teste) tot în acest domeniu au fost aplicate (vezi în acest sens „Scara metrică a inteligenței“ a lui A. Binet și T. Simon).

Dar nu numai copilul trebuia studiat, ci și procesul (activitatea) de învățare și educare trebuia realizat după criterii și cerințe științifice. Și astfel s-a constituit o nouă ramură a psihologiei: psihologia pedagogică sau psihologia educațională, cum i se mai spune în literatura de limbă engleză. De fapt psihologia genetică și cea pedagogică s-au îngemănat atît de puternic, încît s-au unificat sub denumirea de psihologie școlară, disciplină care se predă în facultățile cu profil didactic și în liceele pedagogice.

În lumea școlii circulă unele concepte insuficient clarificate. Așa, de exemplu, succesele unui dascăl în domeniul instruirii se pun pe seama măiestriei pedagogice sau didactice, iar cele în domeniul educației sînt considerate ca fiind datorate tactului pedagogic; măiestria didactică și tactul pedagogic — la rîndul lor — au ca explicație — pentru cei mai mulți — talentul pedagogic. Fără îndoială că există un talent și în domeniul acestei activități, după

cum se manifestă talent în domeniul activităților artistice (plastice, literare), în domeniul sportului, al tehnicii etc. Dar marii realizatori în artă, în știință sau în tehnică își datorează, oare, performanțele doar talentului cu care au fost înzestrați, sau studiilor temeinice, sistematice și îndelungate pe care le-au făcut spre a-și cultiva talentul descoperit? Toată lumea este de acord că „un mare matematician este „elevul" unei „școli" de matematică, că un mare pictor a învățat de la cineva să picteze și că un mare poet sau romancier este un specialist care stăpînește deplin „unealta de lucru", limba.

Să fie, oare, activitatea de instruire și educare singura care nu are nevoie decît de talent? Fiindcă așa par să gîndească acei care pun succesele instruirii și educării doar pe seama talentului pedagogic.

În ce ne privește, pornind de la logica lucrurilor, considerăm că atît măiestria pedagogică, cît și tactul pedagogic conțin în structura lor atît talent cît și cunoștințe de psihologie (a copilului, adolescentului, pedagogică). Aceste cunoștințe, asimilate temeinic, determină înflorirea talentului și dau o consistență științifică atît măiestriei cît și tactului pedagogic, făcîndu-le eficiente.

Dar psihologia s-a implicat nu numai în activitatea didactică propriu-zisă, ci și activitățile extrașcolare și paradidactice o necesită. Așa, de exemplu, așezarea elevilor în bănci, alegerea liderului de clasă, organizarea unor perechi de întrajutorare la învățătură etc., sînt probleme a căror rezolvare necesită cunoștințe de psihologie, căci aplicarea și interpretarea tehnicilor sociometrice, necesare în asemenea situații, presupune o bună pregătire psihologică.

De altfel, întregul proces de formare a personalității se desfășoară după legi psihologice, care trebuie cunoscute de către educatori, după cum modernizarea activității de instruire necesită din partea practicienilor (învățători, profesori) temeinice cunoștințe de psihologie (a copilului și pedagogică). Fără această fundamentare psihologică, modernizarea devine, mai degrabă, o modă pedagogică, cu consecințe care decurg dintr-o asemenea deformare.

Cu și mai multă pregnanță iese în evidență aportul psihologiei, cînd se pune problema sporirii eficienței procesului instructiv-educativ.

Sporirea eficienței învățămîntului a devenit una din marile probleme ale contemporaneității nu numai la noi, ci în toate țările civilizate. Peste tot, oamenii școlii, și nu numai ei, caută cu febrilitate soluții pentru optimizarea învățămîntului. Modernizarea conținutului programelor și manualelor, cibernetizarea învățării, folosirea unor mijloace tehnice moderne în predarea lecțiilor, sînt cîteva din aceste soluții. Și totuși acestea nu par satisfăcătoare. Lumea se plînge în continuare de o seamă de neajunsuri ale învățămîntului contemporan: supraîncărcarea elevilor (și a profesorilor), insuficienta legare a teoriei de practică, a școlii de viață, apelul excesiv la funcțiile receptoare ale elevului în dauna celor creatoare etc. Toate aceste neajunsuri au însă șansa de a mai dăinui atîta timp cît nu se caută soluția-cheie — după părerea noastră — pentru sporirea eficienței învățămîntului: o mai temeinică fundamentare psihologică. Căci, din cauza lipsei unor temeiuri psihologice, acțiunea de sporire a eficienței este considerabil îngreuiată. Acțiuni și demersuri de modernizare, fie ele oricît de răsunătoare, se în-

potmolesc din cauza neglijării sau subestimării beneficiarului: elevul.

Acum mai bine de două veacuri, gînditorul francez Jean Jacques Rousseau îndemna pe educatori: „Începeți dar prin a vă studia mai bine elevii căci, desigur, nu-i cunoașteți deloc". Îndemnul, cu toată trecerea celor peste două secole, își păstrează în bună măsură neștirbită actualitatea, fiindcă și acum, ca și atunci, problemele de psihologie sînt încă mult neglijate în organizarea și desfășurarea procesului de învățămînt. Și aceasta determină în bună parte empirismul muncii instructiv-educative, cu toate consecințele ce decurg de aici. Psihologia e privită adeseori ca un lux. Și aceasta fiindcă se raționează cam așa: „Cîți profesori și învățători nu fac lecții bune fără să fi studiat psihologia!". Putem însă întreba pe cei ce pun în acest mod problema: „După cît timp și cu ce sacrificii (rebuturi)?".

Activitatea pedagogică este de fapt o activitate psihopedagogică căci, în procesul de instruire și educare, educatorul nu se preocupă doar de predarea cunoștințelor sau de verificarea lor, ci urmărește și efectele pe care le au aceste acțiuni pedagogice asupra elevilor. Un bun profesor nu se poate mulțumi să predea fără să-l preocupe reacțiile elevilor săi. Din acest moment el practică, implicit, psihologia.

Actul educativ, rațional organizat și științific desfășurat, trebuie să se modeleze cît mai strîns posibil pe etapele psihologice ale dezvoltării. Numai în aceste condiții va putea pune în valoare toate posibilitățile elevului. Aceasta presupune cunoașterea de către fiecare pedagog a acestor etape, a structurilor și caracteristicilor psihologice ale fiecăreia. Și acest lucru se realizează numai prin studierea psihologiei genetice, a psihologiei copilului, a preadolescentului și adolescentului. Fără aceste cunoștințe munca instructivă și educativă e pîndită de empirism și de erori. Cînd însă pedagogul stăpînește temeinic cunoștințele de psihologie, activitatea sa cu elevii are orizont și perspectivă și, implicit, este eficace, deoarece mecanismele actului învățării și educării sînt mecanisme psihologice, iar priceperea și măiestria celui care antrenează aceste mecanisme (educatorul) sînt direct proporționale cu cunoștințele sale de psihologie; tactul pedagogic, măiestria pedagogică, acțiunea de instruire și educare au în structura lor intimă cunoștințe de psihologie. Iată de ce subliniem ca imperios necesare, oricărui profesor, cunoștințele de psihologie. Profesorul care-și cunoaște elevii va înțelege mai bine și va putea prevedea chiar reacțiile lor într-o situație dată, fiindu-i astfel mult înlesnită posibilitatea de a-i forma și de a-i influența în direcția dorită. În schimb, după cum ne previne și prof. Al. Roșca, fără cunoașterea de către pedagog a elevilor, a particularităților lor psihologice, nu se pot organiza și dirija percepția și atenția lor conduita lor, nu se poate prevedea cum vor înțelege și asimila materialul, ce asociații va deștepta în mintea lor. Cunoștințele de psihologie, asimilate temeinic de educator, au și rolul de a-l scuti de erori, de acele deficiențe didascogene care provin tocmai din necunoașterea psihologiei copilului.

În activitatea lor de instruire, unii profesori și învățători sînt preocupați excesiv și exclusiv de „îndoparea" elevului cu cunoștințe. Cu cît elevul posedă un volum mai mare de cunoștințe și, mai ales, cu cît le redă cu mai multă fidelitate (după manual sau după explicațiile date), cu atît satisfacția acestor educatori este mai mare. Și fenomenul

e destul de frecvent, din păcate. Studiul psihologiei copilului și al celei pedagogice i-ar putea scuti pe cei în cauză de această eroare și i-ar face să înțeleagă că prin instruire nu se însușește numai conținutul specific unui domeniu, ci și modul cum trebuie să învețe și că în procesul de învățămînt trebuie să se realizeze traducerea materialului de studiat în formele logice proprii copilului. Aceasta este una din chezășiile eficienței învățămîntului.

Eficacitatea învățării depinde în mare măsură de „terenul" psihologic pe care cad cunoștințele, de modul și gradul în care este pregătit acest teren pentru a primi cunoștințele și pentru a le asimila. Pregătirea acestui teren e o problemă de măiestrie pedagogică. Elevul care așteaptă cu interes ora profesorului cutare sau cutare, cu siguranță va înțelege cu ușurință și va memora temeinic (trainic) cunoștințele predate. Marile succese în învățămînt sînt legate de personalitatea acelor profesori pe care elevii îi așteaptă cu bucurie și cărora le urmăresc lecțiile cu interes. Tot astfel multe dintre eșecurile școlare, de fapt, nu se pot explica doar prin lipsa aptitudinilor elevilor, cît sînt mult mai ades datorate motivațiilor sau interesului.

Filozoful englez Bacon afirma că pentru a putea să comanzi naturii este necesar să asculți de legile ei. Afirmația, în formularea sa paradoxală, conține un mare adevăr cu valabilitate și asupra procesului instructiv-educativ, în care este angajată natura umană (a copilului) cu legile ei. Și în cazul activității instructiv-educative, numai pe temeiul cunoașterii științifice a fenomenelor psihice implicate și a legilor lor de manifestare le vom putea prevedea, controla, stăpîni, înrîuri.

În epoca noastră își face tot mai mult loc preocuparea pentru descoperirea și cultivarea inventivității, a spiritului creator la elevi. Deocamdată acest lucru îi preocupă mai ales pe cercetători, pe psihologi. Dar, din laborator și studii, ideea trebuie să ajungă la catedră și în clasă. Și această idee devine pîrghie în mîna pedagogului practician numai dacă acesta înțelege fenomenul creativității, bazele lui psihologice și modalitățile de cultivare la elevi. Stă la îndemîna oricărui profesor, de altfel, să verifice faptul că în funcție de felul cum este organizat și orientat procesul de învățămînt poate duce la dezvoltarea gîndirii creatoare, după cum poate duce, din păcate, și la formarea unei gîndiri șablon. Profesorul care predă „ca în manual", care dă ca temă pentru acasă „copiați de la pagina . . . pînă la pagina . . ." sau căruia îi place să-și transforme elevii în . . . „ecou", nu poate spera în manifestarea spiritului creator la elevii săi. Și de fapt, unui asemenea profesor, acest spirit nu-i produce nici o satisfacție ci, mai degrabă, îl deranjează. Este cel mai bun indiciu că profesorul în cauză nu a înțeles ceea ce este esențial în procesul de învățămînt.

Procesul complex și complicat de instruire și educare, în al cărui cîmp sînt angajați profesorul și elevul, în acțiuni bilaterale, dobîndește un plus de claritate pentru cel care-l studiază, și un plus de eficiență pentru cei care-l organizează și-l desfășoară pe temeiul psihologiei. În lumina explicațiilor psihologice acțiunea de instruire și cea de educare se detașează din empirism, pentru a se constitui rațional și a se explica logic. Astfel, profesorul (sau învățătorul), stăpîn pe mecanismele acestui proces, devine stăpîn pe sine și stăpîn pe clasă. O stăpînire care se exprimă în termeni de măiestrie pe-

dagogică și de tact pedagogic — calități profesionale în afara cărora sporirea eficienței învățămîntului este de neconceput.

2. Aportul psihologiei la orientarea școlară și profesională

Orientarea școlară și profesională este o activitate practică, a cărei eficiență este condiționată și de nivelul teoretic la care se desfășoară. Acest nivel este asigurat de cunoașterea de către factorii care o realizează (părinți, profesori, organizațiile de copii și tineret etc.) a disciplinelor care stau la baza ei. Iar aceste discipline sînt: medicina, psihologia, pedagogia, sociologia, economia politică etc. Desigur că nu poate fi vorba de o specializare a orientatorilor în toate aceste discipline, ci doar de cunoașterea unor noțiuni care să le faciliteze înțelegerea demersului care îl au de făcut.

Între aceste discipline psihologia ocupă un loc privilegiat. De aceea în cele ce urmează vom încerca să punem în evidență în ce constă aportul psihologiei, a cunoștințelor de psihologie, la desfășurarea activității de orientare școlară și profesională.

Pentru început vom reaminti că cele patru concepții care au stat la baza orientării școlare și profesionale au fost, în esență, teorii psihologice. Așa, de exemplu, concepția psihofiziologică sau aptitudinală afirma că orientarea constă în depistarea și diagnosticarea cu ajutorul testelor a aptitudinilor subiecților, operație care se făcea de către psihologi (de formație psihotehnică). Aceasta urmă-

rea, în ultimă analiză, creșterea productivității muncii prin orientarea și selecționarea riguroasă a personalului în funcție de aptitudini.

Concepția caracterologică considera că succesul într-o profesiune este condiționat mai ales de trăsăturile de caracter ale omului și în special de interesul pe care îl manifestă față de profesia în cauză.

Concepția clinică sau dinamică afirmă că faptul hotărîtor pentru practicarea cu succes a unei profesii sînt înclinațiile, variabilă psihică care poate fi pusă în evidență, tot de către psihologi, cu ajutorul testelor proiective (de personalitate).

Dacă cele trei concepții, la care ne-am referit, fac parte din trecutul orientării, noua concepție, care stă la baza orientării școlare și profesionale în zilele noastre (începînd cu deceniul al VII-lea), nu este mai puțin psihologică. De altfel, și termenul care o desemnează — psihopedagogică — este semnificativ din acest punct de vedere. Doar că, spre deosebire de concepțiile precedente, aceasta pune accent nu numai pe depistarea și diagnosticarea variabilelor psihice ale celui în cauză ci și pe formarea lor în conformitate cu cerințele profesiei (școlii) și ale societății; de aici și denumirea de formativă sau educativă. Și fiindcă noua concepție consideră că acest proces al formării îi revine școlii, pedagogilor, ea este o concepție psihopedagogică. Și în cadrul acesteia se operează însă cu concepte din domeniul psihologiei: dorințe, preferințe, interese, aptitudini, aspirații, deprinderi, capacități, opțiuni, conștiință, conduită, diagnostic, examen etc. Desigur că, alături de acestea, se utilizează și concepte pedagogice, sociologice, din domeniul științelor economice etc., dar predominante, sub raport numeric, sînt cele din domeniul psihologiei. Chiar

și metodele de lucru ale orientatorilor sînt metode ale psihologiei.

Mai evident apare aportul psihologiei la activitatea practică de orientare școlară și profesională, dacă-l vom urmări în funcție de obiectivele acesteia: 1) cunoașterea personalității elevilor; 2) cunoașterea cerințelor școlii (profesiei); 3) cunoașterea cerințelor vieții sociale.

Cunoașterea personalității elevilor prezintă un dublu aspect: a) cunoașterea dezideratelor de personalitate: dorințe, preferințe, interese, aspirații, idealuri etc. și b) cunoașterea capacității elevilor: cunoștințe, deprinderi, aptitudini. Desigur că pentru fiecare din aceste dimensiuni ale personalității se vor utiliza metode adecvate: pentru dezideratele de personalitate, convorbirile, chestionarele, observațiile etc., iar pentru studierea capacității (potențialului) elevului, cunoașterea documentelor școlare, a rezultatelor la diverse competiții, testele etc.

Toate acestea se sistematizează și se sintetizează în „Fișa școlară" („Fișa psihopedagogică"), constituind o informație relevantă despre elev, despre perspectivele lui de dezvoltare... avînd deci valoare predictivă pentru reușita ulterioară.

Dacă pentru cunoașterea personalității elevilor lucrurile par de evidență, în ceea ce privește rolul și aportul psihologiei, cînd este vorba de cerințele liceului și ale viitoarei profesiuni, ele nu par atît de limpezi și nici nu s-au încetățenit în practică. Și totuși, stabilitatea pe ruta profesională este condiționată, în mare măsură, de cunoașterea acestor cerințe de ordin psihologic. Nimeni nu este bun la toate, dar fiecare este bun la ceva. Acest „ceva" trebuie depistat, iar depistarea înseamnă tocmai cunoașterea cerințelor care i le formulează liceul și prin el viitoarea profesiune celui pe care-l orien-

tăm. Căci altele sînt cerințele unui liceu minier, altele ale unui liceu siderurgic, altele ale unui liceu sanitar, altele ale unui liceu pedagogic ș.a.m.d. Cunoscînd aceste cerințe, între care cele de ordin psihologic ocupă loc prioritar (înclinațiile, aptitudinile, deprinderile etc.), avem posibilitatea să realizăm o orientare adecvată (adecvarea structurilor de personalitate ale elevului la cerințele liceului și profesiei în cauză). Ba mai mult, în timpul studiilor liceale se impune a se desfășura activitatea instructiv-educativă în direcția cultivării acelor elemente din structura personalității sale, care sînt necesitate de profilul liceului. Acest mod de a privi lucrurile l-a determinat pe pedagogul italian Callo să afirme că „educăm orientînd și orientăm educînd".

O asemenea muncă, cu caracter educativ, este necesară în liceele de specialitate și cu privire la punerea bazelor conștiinței profesionale. Ca element component al acesteia este dragostea față de viitoarea profesie, prin cunoașterea status-rolului ei. Din cauză că acest obiectiv este tratat cu prea multă ușurință, mulți dintre absolvenții acestor licee abandonează ruta profesională aleasă sau se complac într-un navetism profesional păgubitor și pentru ei și pentru economia națională. Acolo însă unde maiștrii și inginerii, avînd o bună pregătire psihopedagogică și de specialitate, le fac cunoscute „secretele" profesiunii, pregătindu-i temeinic pentru practicarea ei cu succes și le relatează și despre satisfacțiile pe care le-au avut în practicarea ei, elevii dobîndesc dragoste pentru profesie și se mîndresc cu statusul de viitor specialist în acel domeniu.

Mai mari dificultăți se ivesc cînd este vorba de cerințele vieții. De obicei, acestea sînt tratate ca un determinism obiectiv al orientării (cum de altfel

și sînt), avînd caracter categoric: de unde și denumirea de „comandă socială". Dacă însă s-ar desfășura o muncă educativă sistematică și pricepută, s-ar putea realiza și aici niște mutații. În ce ar consta aceste mutații? În transformarea acestor cerințe din niște „comenzi" categorice în valori ale epocii, care — prin muncă educativă — să fie implementate în conștiința elevilor și părinților. Odată asimilate ca atare — ca valori — ele pot determina, la aceștia, atitudini pozitive față de ele, atitudini care se vor exprima în dorințe, preferințe, interese, aspirații și idealuri conforme cu aceste cerințe. Aceasta este problema-cheie a activității de orientare școlară și profesională și prin rezolvarea ei școala se va valida social. Din păcate, în practica orientării, cerințelor sociale li se imprimă doar tenta de „comandă": și ca atare dimensiunea psihopedagogică este neglijată, fapt care generează discordanță între „piramida" cerințelor vieții și „piramida" opțiunilor elevilor (părinților), acestea din urmă dobîndind caracter nerealist, utopic (opțiuni mari și multe pentru profesii inexistente sau existente în număr mic). În esență, noua concepție psihopedagogică vizează modelarea personalității celui orientat și în conformitate cu cerințele vieții. Iar această modelare presupune și formarea unor dorințe, preferințe, interese, aspirații, idealuri conforme cu cerințele epocii în care trăim, precum și a celor pe care le va formula procesul evoluției și dezvoltării sociale, în perspectiva timpului.

Modelarea personalității elevului este un proces de durată, realizîndu-se de-a lungul școlarității sale, avînd ca punctus terminus exprimarea opțiunii (școlare/profesionale). Opțiunea, în sine, este, de asemenea, un act cu profunde semnificații psiho-

logice. În esență, aceasta este expresia unei decizii care, sub influențele educative exercitate, poate fi rațională, suprarațională sau infrarațională, imprimînd acest caracter și opțiunii formulate pe baza ei. Așadar, raționalitatea (sau lipsa de raționalitate) a unei opțiuni trebuie căutată în calitatea muncii educative desfășurate cu elevul de-a lungul dezvoltării sale ontogenetice, pe treptele de școlaritate premergătoare momentului opțiunii. Iar calitatea acestei munci este, în ultimă analiză, condiționată în foarte mare măsură de pregătirea psihologică a celor ce o efectuează, a pedagogilor.

3. Psihologie și literatură

Relația dintre cele două discipline este una de tip binar, de implicație reciprocă, rezultată din obiectul lor comun: viața sufletească a omului. Este adevărat că perspectivele și mai ales instrumentele de investigație diferă, dar este vorba de o diferență complementară: în timp ce literatura tratează dimensiunea psihică a eroilor săi la modul implicit, oferindu-ne prin intermediul imaginilor artistice niște modele concrete de comportament (îndrăgostitul, gelosul, avarul, curajosul, lașul etc.), psihologia este preocupată de explicarea acestor comportamente analizînd cu ajutorul conceptelor specifice resorturile psihologice care le-au determinat (sentimentele, convingerile, atitudinile, trăsăturile de caracter etc.).

Pentru cunoașterea vieții psihice, psihologia recurge la mijloacele și metodele sale specifice; teste, observații, anchete, anamneza, studiul produ-

selor activității celui (celor) în cauză etc. Dar și literatura, cînd este bine scrisă, oferă — fără a recurge la aceste mijloace — cititorului o imagine plastică, concretă a lumii spirituale a eroului (eroilor), prin comportamentul acestora. Pierre Janet afirma că „operele unui scriitor conțin fapte psihologice întocmai ca și studiile anatomice asupra unui creier".

Toți scriitorii valoroși din literatura universală (Shakespeare, Goethe, Tolstoi, Dante, Cervantes etc.) și din literatura noastră (I. L. Caragiale, M. Sadoveanu, L. Rebreanu, Camil Petrescu, Marin Preda ș.a.) au creat eroi cu o asemenea autenticitate psihologică încît nu pot fi confundați, ci din contră au o personalitate care ne obligă să-i „concretizăm", asemănîndu-i cu oamenii vii din zilele noastre. Cațavencu sau Hagi Tudose, Moș Goriot sau Hamlet, Oblomov sau Moromete sînt atît de autentici încît ne ajută să „vedem" demagogia, zgîrcenia, inteligența, lenea etc., care fără aceste personaje ar fi niște concepte abstracte. Și chiar dacă știm că aceste personaje au fost create de imaginația autorilor lor, îi tratăm ca și cum ar fi existat în realitate, manifestînd simpatie sau antipatie, dragoste sau ură, admirație sau dispreț față de ei. Ba, mai mult, simțim nevoia să-i întruchipăm în cineva, preluînd — nu o dată — rolul de regizor al lor. Aceasta este calitatea esențială a unei literaturi valoroase: „șterge granița" dintre ficțiune și realitate, ridicînd ficțiunea pînă la „rangul" de realitate.

Fără temeinice cunoștințe de psihologie, scriitorul rămîne la suprafața fenomenului literar. Numai pătrunzînd în lumea lăuntrică a personajului, prin pricepute sondaje și analize psihologice, și

numai descifrînd — pentru sine — determinantele și motivele psihologice sau sociale, scriitorul ne va putea înfățișa un erou veridic, credibil.

Cît de importantă este prezentarea veridică a eroilor sau a personajelor unei opere literare rezultă și din „contaminarea" copiilor (care o citesc sau o ascultă) cu comportamentul unor asemenea eroi. Dorința de „a copia" este atît de mare, încît, în jocurile lor, copiii interpretează cu plăcere și cu pasiune asemenea eroi.

Dar cunoștințele de psihologie sînt necesare nu numai creatorilor de literatură ci și celor care „judecă" operele literare: criticilor literari. Aceste cunoștințe îi ajută să emită judecăți de valoare obiective, scăpîndu-i din mrejele atitudinilor subiectiviste și pătimașe.

Mergînd pe firul logic al unor asemenea considerații, am mai putea adăuga că buna înțelegere a unei opere literare este condiționată și de măsura în care cititorul este un bun psiholog, înțelegînd prin aceasta, pe de o parte, posibilitatea de a pricepe procesul creației, iar, pe de altă parte, „psihologia" eroilor, adică trăirile și comportamentele lor umane.

În finalul considerațiilor noastre cu privire la relația psihologie—literatură am putea afirma că marii scriitori au fost niște fini psihologi, iar psihologii au găsit în literatura majoră nu numai o modalitate de ilustrare a teoriilor lor, ci și un veritabil instrument de adîncire a cunoașterii psihologice.

4. Psihologie în folclor

Poporului nostru i s-au cunoscut și recunoscut multe calități: hărnicia, simțul umorului, talentul artistic, inteligența, ospitalitatea ș.a. Cei care s-au pronunțat asupra calităților sale au scăpat însă din vedere cele majore, și anume: spiritul de observație, perspicacitatea și priceperea de a cunoaște oamenii. Aceste calități pe care le-am putea considera chiar trăsături ale fizionomiei sale spirituale nu au apărut în mod miraculos, ci s-au format datorită condițiilor sale de viață. Contactul direct, îndelungat și sistematic, cu natura și fenomenele ei a făcut să i se ascută simțurile, spiritul de observație și să i se dezvolte gîndirea cauzală.

Priceperea de a cunoaște oamenii i s-a format în decursul zbuciumatei sale istorii milenare. În lupta pentru existența istorică, românul și-a format priceperea de a-și cunoaște prietenii și dușmanii și de a-i deosebi cu ușurință. Zicătoarea „Aurul se verifică în foc/ Iar prietenul se cunoaște la nevoie" cred că în vremurile de restriște s-a cristalizat în mintea românului. Ca și celelalte calități intelectuale și morale, priceperea poporului nostru de a cunoaște oamenii se oglindește în produsele sale spirituale — în folclor. Cei ce se apleacă cu atenție asupra acestei comori spirituale a poporului vor putea descoperi în ea și un bogat filon de cunoștințe psihologice. Bineînțeles că nu poate fi vorba aici de o psihologie explicită, ci de una implicită; ea nu vizează scopuri teoretice — ca psihologia științifică —, ci scopuri practice, izvorîte din nevoia omului de a-și cunoaște semenii, tovarășii de muncă și de viață.

În cadrul folclorului ne vom opri mai ales asupra acelor specii care conțin elemente psihologice într-o formă pregnantă: proverbele și zicătorile, deoarece acestea, prin conținutul lor, prin adevărurile care se ascund în învelișul lor metaforic... se referă în mod esențial la persoana umană, la condițiile existenței ei și la modul ei de a fi. În lumina acestor considerații ne permitem ca, la cele patru categorii de proverbe enumerate în prefața la *Proverbele Românilor*, să adăugăm o a cincea categorie: proverbe psihologice. Această calitate a poporului nostru — de a cunoaște și aprecia oamenii — este subliniată într-un pătrunzător studiu despre *Psihologia populară*: „Este imposibil ca oamenii din popor, care observă cu atîta finețe și precizie buruienile, păsările, jivinele, gîngăniile, fenomenele meteorologice, ba chiar și mersul stelelor, să nu fi observat nimic interesant cu privire la viața sufletească a lor proprie și a celor din jur" (T. Herseni).

Într-adevăr, contactul concret, îndelungat și sistematic cu natura a făcut ca poporului să i se ascută simțurile, să i se dezvolte spiritul de observație, să i se formeze gîndirea cauzală. Pe de altă parte, practica social-istorică, precum și mulțimea și diversitatea relațiilor cu alte popoare i-au furnizat o bogată experiență de viață, i-au dezvoltat capacitatea de a judeca și aprecia oamenii, condiții importante ale înțelepciunii populare, ale priceperii de a cunoaște oamenii, ale unei adevărate psihologii populare.

În proverbele și zicătorile noastre se reflectă priceperea de a observa oamenii, de a scoate concluzii psihologice pe baza acestor observații, de a diagnostica și prognostica valoarea omului. Această preocupare nu a apărut din dorința de a emite

teorii cu privire la viața sufletească, ci din necesitatea practică de a cunoaște semenii, de a se putea orienta corect în raporturile cu aceștia. „Omul din popor — spune Liviu Rusu — nu meditează gratuit, el nu-și clădește castele din idei independent de realitate, el simte și gîndește în funcție de viața pe care o duce, în funcție de existența socială". Apărînd în acest fel, psihologia populară a anticipat psihologia științifică. Spre deosebire de aceasta însă, ea este o psihologie implicită. Sclipirile ei apar în toate manifestările artei populare, însă în proverbe și zicători va apărea sub forma unor adevărate filoane de gîndire psihologică.

Reflexiile cu caracter psihologic apar în proverbe cu privire la valoarea socială și morală a omului, la calitățile lui intelectuale, morale, estetice sau caracterologice, la defectele sufletești sau la aptitudinile sale, cu un cuvînt, cu privire la întregul său univers sufletesc. În aprecierea lor, poporul pleacă de la analogii cu fenomenele din natură, emite uneori ipoteze, iar alteori dă sentințe. Așa, de exemplu, proverbele: „Cunoști vremea după vînt/ Și pe om după cuvînt" și „Cunoști pomul după roade/ Iar omul după fapte" indică cunoașterea de către popor a trei categorii de fenomene și legi: a) fenomenele naturii și legile lor (vremea se cunoaște după unul din factorii climaterici — vîntul, care are valoare de prognostic); b) modul de exprimare a vieții sufletești (în cuvinte, în faptele omului); c) analogia dintre legile naturii și legile vieții sufletești, izvorîtă dintr-o îndelungată observare și pătrunzătoare reflexie.

Se află formulată, în aceste proverbe, nu numai o metodă sigură de cunoaștere a omului, o metodă care nu dă niciodată greș, ci și o adevărată concepție, un principiu de bază în studiul psihologic al omului: fapta ca expresie a personalității și caracterului. Aceeași concepție și același principiu se reflectă și în zicătorile: „Faptele sînt icoana sufletului" sau „Fapta te arată întocmai ca într-o oglindă". Această corelație dintre activitatea omului (faptele) și conținutul vieții sufletești constituie unul dintre principiile de bază ale psihologiei științifice, cheia ei de boltă. Iar poporul nostru s-a dovedit, astfel, înzestrat și cu excepționale calități de psiholog. În nici o lucrare de psihologie științifică nu este redată cu mai multă claritate, fidelitate și plasticitate, posibilitatea de a identifica stările afective ale omului cu ajutorul pantomimei ca în strigătura romănesacă: „Cînd e omul necăjit/ Se cunoaște pe pășit; Că pășește încetinel/ Cu necazul după el".

Viața afectivă a poporului nostru se desfășoară mai ales în jurul a trei categorii de stări afective: dorul, jalea, urîtul, care constituie și principalele motive ale liricii noastre populare. Dorul e socotit cînd ca o stare sufletească nostalgică, cînd ca o putere impersonală, care devastează și subjugă, cînd ca o vrajă ce se mută, cînd ca o boală cosmică, ca un element invincibil al firii, ca un alter ego, ca o emanație materială—sufletească a individului. În producțiile folclorice sînt relevate efectele acestor stări de spirit asupra activității omului: „Pe unde merge dorul/ Nu poți ara cu plugul/ Că s-agață plugu-n dor/ Trag boii de se omor" sau: „Pe unde urîtul mere/ Pămîntul și iarba piere". Poporul atribuie uneori dorului o adevărată forță telepatică: „De-aici pîn-la neica-l meu/ Nu-i nici drum și nici părău/ Numai singur dorul meu".

În reflexiile psihologice ale poporului, exprimate prin intermediul producțiilor folclorice, se fac refe-

riri la cele trei aspecte ale vieții sufletești ale omului — procesele de cunoaștere, procesele afective și voința — care sînt, de obicei, corelate cu cele trei organe aferente: capul pentru procesul de cunoaștere, inima pentru viața afectivă, și mîna pentru actele voluntare. Astfel, despre cineva care are calități intelectuale de nivel superior se spune că „Are minte ascuțită" sau că „E ager de cap", în timp ce expresiile „E cap sec" sau „E greu de cap" desemnează pe omul lipsit de înzestrare intelectuală sau cu carențe în inteligență.

Bineînțeles însă că poporul nu confundă organul, ca atare, cu funcțiile lui intelectuale: „Bine zice Moș Arvinte/ Vai de cap unde nu-i minte". Poporul apreciază într-un mod deosebit calitățile intelectuale pe care le consideră superioare, valoric, cunoștințelor: „Învățătura fără minte/ Ca o gură fără dinte". Dar atunci cînd stabilește scara de valori, poporul acordă prioritate calităților morale: „Învățătura fără năravuri bune/ Ca o floare frumoasă fără miros". Calitățile morale ale omului, trăsăturile sale caracterologice pozitive au constituit substanța psihologică a multor proverbe și zicători, ceea ce indică înaltele virtuți morale ale poporului nostru, bogăția etosului nostru popular. Apreciind în mod deosebit cinstea și respectarea cuvîntului dat poporul nostru spune: „Vorba unui om cinstit face mai mult decît un zapis". Trăsăturile negative ale caracterului sînt stigmatizate în zicători ca „Vicleanul cu vulpea se aseamănă la minte și la dinte"; „Mai bine mut să te arăți, decît minciuni să grăiești", „Cuvîntul la viclean, ca undița la pescar" etc. Înalta apreciere pe care poporul nostru o dă trăsăturilor pozitive de caracter ale omului se reflectă în expresia cu care desemnează pe omul integru: „E un om și jumătate".

Calitățile, aptitudinile, talentul, măiestria și hărnicia omului sînt exprimate cu plasticitate în zicătoarea: „Are mîini de aur", după cum ideea de echilibru psihic, de armonie sufletească este prezentă în zicătoarea: „Mintea la om, ca sarea în bucate".

O altă teză psihologică reflectată în producțiile folclorice este cea privitoare la corelația funcțională și intercondiționarea dialectică a celor trei sectoare ale vieții psihice. Astfel, vrînd să sublinieze influența pe care o au stările afective asupra proceselor intelectuale, poporul nostru zice: „Unde ți-e inima, acolo și gîndul" sau, „Din inimă rea, rău gînd purcede". Este marcată în această zicătoare subiectivitatea judecăților omului, „logica" afectivă a lui.

Și mai evidentă este influența afectivității asupra conduitei și activității omului, iar poporul a formulat acest adevăr psihologic în zicătoarea: „Inima dă aripi picioarelor". Dar nu numai efectul pozitiv al afectivității este pus în evidență în proverbe și zicători, ci și influența lor negativă asupra conduitei și caracterului omului: „Lăcomia sparge sacul" sau „Lăcomia/ Pierde omenia" sau „Omul la mînie/ Cade-n nebunie" etc.

Experiența poporului, convertită în înțelepciune și adevăruri psihologice îmbracă aspecte mult mai complexe și mult mai variate decît cele expuse de noi aici. Nu ne-a stat nici în putință și nici în intenție de a trata exhaustiv problema psihologiei populare și nici chiar toate aspectele psihologice ale proverbelor și zicătorilor. Acțiunea ar fi temerară și ar necesita un studiu monografic de proporții considerabile; căci nu există manifestări ale vieții sufletești — de la cele mai elementare (senzațiile) pînă la cea mai complexă (gîndirea) — care

să nu-și găsească expresia în producțiile folclorice (proverbe, zicători, povești, basme, cîntece de dragoste etc.). „Poporul nu a putut aștepta apariția unei științe psihologice; el și-a format o «știință» la nivelul trebuințelor sale practice și al mijloacelor sale rudimentare de investigație. Această știință practică a rămas și ea continuă să alimenteze curiozitatea psihologică a omului din popor și să-i satisfacă acestuia nevoia concretă și imediată de orientare printre semeni" (T. Herseni).

Prin cele cîteva prospecțiuni, pe care le-am făcut mai ales asupra proverbelor și zicătorilor, am vrut mai mult să semnalăm bogăția filoanelor psihologice ale folclorului nostru, care ne îndreptățesc speranța constituirii unei ramuri a psihologiei — psihologia folclorică —, ramură care s-ar putea forma pe baza și în urma unor investigații ample și sistematice asupra folclorului nostru, din acest unghi de vedere.

5. Factorii psihologici ai creșterii productivității muncii

Creșterea productivității muncii constituie una dintre condițiile principale ale progresului economic și social. De altfel, de-a lungul istoriei, fiecare orînduire socială s-a impus față de cea precedentă tocmai printr-un nivel superior de productivitate a muncii.

În contextul preocupărilor pentru creșterea productivității muncii, un rol deosebit îl are cunoașterea factorilor care influențează și determină acest proces.

În *Dicționarul de economie politică (1974)* sînt enumerați următorii factori care influențează productivitatea muncii: naturali (climă, fertilitatea solului); tehnici (dezvoltarea științei, a tehnicii și tehnologiei); economici (calificarea, cointeresarea materială); psihologi (satisfacția oferită de muncă, climatul relațiilor de muncă); de structură (structura pe ramuri a economiei naționale).

Din gama destul de largă a acestor factori, ne vom opri asupra celor psihologici, pentru a le pune în evidență aportul specific. În prealabil precizăm însă că, în ce ne privește, considerăm sfera acestui concept mult mai largă decît cea menționată în dicționarul amintit (satisfacția oferită de muncă și climatul relațiilor de muncă); alături de aceștia și în complementaritate cu ei trebuie incluși factorii intelectuali, cei aptitudinali, precum și cei atitudinali-caracteriali. Într-o expresie de sinteză, am putea spune că procesul creșterii productivității muncii este influențat de întreaga personalitate a omului muncii și de calitatea relațiilor sale cu întregul colectiv de muncă. Această expresie sintetică se cere analizată, pentru a putea stabili contribuția specifică diverselor variabile psihice și laturi ale personalității la creșterea productivității.

Rolul factorilor psihici în acest domeniu a fost relevat la începutul acestui secol de către fondatorul psihotehnicii, Hugo Munsterberg: „Omul nu e numai brațe și corp, ci și inteligență, observație, atenție, emotivitate etc." *(The psyhology of industrial eficiency,* 1913); cercetările sale experimentale de la Universitatea Harvard (Boston) au demonstrat că eficiența muncii, desfășurarea ei cu succes sînt condiționate de respectarea principiului „omul potrivit la locul potrivit", care se traduce în

practică prin selecție profesională și prin orientare profesională.

Această idee își păstrează valabilitatea și astăzi.

Orientarea și selecția profesională constituie premise pentru procesul de analiză a rolului factorilor psihici în creșterea productivității muncii. Analiza propriu-zisă implică însă cunoașterea activității intelectuale depuse de om în procesul muncii, începînd cu recepția semnalelor prin intermediul proceselor senzoriale, continuînd cu prelucrarea informației cu ajutorul operațiilor și proceselor intelectuale și încheind cu decizia care se exprimă, de obicei, prin activitatea de răspuns și care se realizează cu ajutorul mecanismelor efectoare ale organismului.

Cunoașterea, prin analiză, a mecanismelor și proceselor psihice implicate și solicitate în procesul muncii constituie una dintre condițiile care chezășuiesc creșterea productivității muncii, căci pe această bază organizatorii pot lua măsurile ameliorative ce se impun, fie pentru a adapta mașina la particularitățile și condițiile psihice ale omului, prin așa-numita psihologie inginerească, fie pentru o mai bună adecvare a omului la cerințele producției și ale mașinii (selecție și orientare profesională). Aceste acomodări reciproce (a mașinii la om și a omului la mașină) constituie măsuri organizatorice, desfășurate însă pe temeiuri psihologice.

În același sens trebuie privite organizarea rațională a muncii și odihnei, combaterea oboselii, măsurile de securitate, protecție și igienă a muncii, care toate au resorturi și implicații psihologice.

În gama factorilor psihologici, cel cu ponderea cea mai mare în creșterea productivității muncii îl constituie motivele. Atît motivele extrinseci (retribuirea, recompensele, sancțiunile, opinia colectivului), cît și cele intrinseci (dragostea și pasiunea pentru muncă, aptitudinile, dorința de afirmare în profesie etc.) au o funcție energizantă și de direcționare a comportamentului omului în procesul muncii. Această funcție va fi mai bine înțeleasă dacă vom privi psihicul din perspectiva cibernetică: dintre toate sistemele, numai sistemul psihic este capabil de autodeterminare.

Această autodeterminare se realizează, în primul rînd, prin intermediul motivelor. Desigur că propulsarea omului în muncă poate veni și din afară, de la scopurile pe care și le formulează societatea, dar ea este mai eficientă dacă acestea (scopul și cerințele) au fost interiorizate, adică asimilate de conștiința muncitorului.

Dintre factorii motivaționali care au influență pozitivă asupra creșterii productivității muncii se relevă în primul rînd satisfacția pe care i-o creează muncitorului munca sa. Ea poate fi produsă de: obținerea unei retribuții bănești corespunzătoare cu cantitatea și calitatea activității productive realizate; folosirea deplină a capacității sale mentale și fizice; cunoașterea contribuției proprii la producerea unor bunuri, lucrări, servicii; stabilirea unor relații interumane; precizarea statutului social.

Starea de satisfacție, ca aspect esențial al motivației muncii, se produce atunci cînd activitatea depusă de muncitor îndeplinește o seamă de condiții, dintre care cele mai importante sînt: gradul de varietate rezultat din evantaiul de operații, proceduri și echipamente folosite; gradul de autonomie pe care munca respectivă îl permite lucrătorului în rezolvarea sarcinilor de producție, în alegerea mijloacelor și echipamentelor necesare; responsabili-

tatea individuală; gradul de identificare a rezultatului exact al muncii.

Nu putem încheia considerațiile cu privire la satisfacția muncii fără a sublinia că ea poate fi produsă și de măsura în care muncitorul își poate exprima și valorifica aptitudinile, afirmîndu-și astfel personalitatea creatoare.

O pondere demnă de a fi luată în seamă în creșterea productivității muncii o au condițiile psihosociale în care-și desfășoară munca oamenii, în speță climatul relațiilor de muncă. Ambianța socială dintr-o întreprindere este absolut necesară omului pentru a-și desfășura munca. Altfel, el se simte însingurat și înstrăinat. Buna dispoziție, voioșia sînt factori psihici de creștere a productivității muncii, după cum tensiunile, stările conflictuale, nervozitatea sînt factori stresanți, cu efecte negative asupra productivității muncii. Aceste situații au fost cercetate experimental. În procesul muncii oamenii intră în relații unii cu alții, creîndu-se atracții și simpatii (sau repulsii și antipatii). Aceste fenomene psihosociale au efecte pozitive (sau negative) asupra muncii și productivității ei și ca atare nu pot și nu trebuie să fie trecute cu vederea, ci trebuie studiate, pentru a se interveni în evoluția lor.

Relațiile dintr-o grupă de muncă pot fi relații formale, dictate de nevoile de organizare a muncii pe echipe, schimburi, brigăzi. Ele sînt stabilite, de obicei, de conducerea întreprinderii (secției etc.). Alături de acestea, într-un grup de muncă există relații informale, create spontan (atracție, prietenie, simpatie etc.). Dacă în stabilirea relațiilor formale se ține seama de cele informale, încercîndu-se mularea celor dintîi pe cele din urmă, în întreprindere

se creează condiții pentru sporirea eficienței muncii. Realizarea unei bune organigrame într-o întreprindere nu va putea face abstracție de aceste relații informale, căci relațiile funcționale ale întreprinderii (care sînt relații formale) vor spori în eficiență dacă se grefează pe cele informale. În colectivele cu o productivitate superioară se simte o atmosferă de „mare familie“, iar uneori se declară deschis acest lucru, punîndu-l, printre altele, la baza succeselor

În concluzie: creșterea productivității muncii este un fenomen socio-economic cu o condiționare complexă. În această complexitate, fiecare factor își are ponderea sa — și numai cunoașterea și stăpînirea tuturor factorilor asigură succesul. Ne-am oprit, în cele de mai sus, la factorii psihologici, deoarece îi considerăm factori-cheie.

6. Psihologia și cibernetica

În al cincilea deceniu al secolului nostru, cînd au fost puse bazele ciberneticii moderne, unul din întemeietorii ei, Norbert Wiener, făcea următoarea observație: „Necesitatea includerii unor psihologi (în grupul de cercetători — *n.n.)* era evidentă de la început. Cel ce studiază sistemul nervos nu poate omite gîndirea, iar cel ce studiază gîndirea nu poate uita sistemul nervos“.

Din precizările de mai sus și din altele pe care Wiener le-a făcut în lucrarea citată, se poate desprinde cu ușurință ideea corelării — oarecum congenitale — a ciberneticii cu psihologia. De altfel, această idee este implicată în însăși definiția dată

de către ei ciberneticii: „Am hotărît să numim întregul domeniu al teoriei comenzii și comunicației în mașini și organismele vii cu termenul de cibernetică".

Este interesant de remarcat în această definiție faptul că ea include atît mașinile, cît și organismele vii, trăgînd o linie de unire între domenii distincte și radical deosebite: materia anorganică (mașinile) și materia organică (organismele vii). Situația ne apare, pentru început, paradoxală: cum pot fi incluse în aceeași definiție domenii atît de deosebite? Pentru a găsi explicația să urmărim firul cercetărilor.

Întemeietorii ciberneticii au căutat să descopere, prin studiile lor, elementele comune, mai bine zis, legile comune mașinilor și organismelor vii. Aceste legi le-au permis apoi să formuleze principiul de bază, cheia de boltă a ciberneticii — principiul analogiei. O primă constatare care au făcut-o și pe care au formulat-o sub forma unui principiu a fost aceea că atît organismul (uman) cît și mașina funcționează ca un sistem format din mai multe elemente (aparate, organe, piese) corelate între ele. Această corelație se realizează în organismul uman de către sistemul nervos, iar în mașini ea se realizează prin angrenaje, legături electrice, tuburi electronice etc.

În organismele evoluate și ca atare și la om sistemul nervos are un centru de comandă — creierul. Acesta nu numai că coordonează prin nervi activitatea întregului sistem dar și efectuează comanda și controlul în întregul organism.

Mașinile cibernetice au și din acest punct de vedere analogie cu organismul uman: și ele au un sistem interior de comandă sau o autocomandă: creierul electronic, programul.

Pentru ca actul comenzii să se desfășoare corect este necesar ca centrul de comandă (creierul) să fie informat. Acest lucru se realizează în organismul uman printr-un sistem de recepție și transmitere a informației: căile aferente (receptorii, nervii senzitivi, centrii corticali).

Mașinile cibernetice au, de asemenea, un sistem de informații analog cu al omului: dispozitivele speciale de transmitere a informației formate din aparate de recepție, relee și organe de prelucrare a informației.

Elementul cel mai caracteristic al mașinilor cibernetice este conexiunea inversă, aferentația inversă sau feed-back. Prin acest sistem organul efector informează centrul de comandă asupra modului în care s-a executat comanda. Se poate spune că cel mai important principiu care unește sistemele funcționale vii și pe cele lipsite de viață este principiul conexiunilor inverse. Acest principiu general al ciberneticii, adică necesitatea unei informări inverse asupra efectului obținut, este caracteristic pentru funcționarea tuturor tipurilor de dispozitive mecanice (inclusiv mașinile cu reglaj automat), precum și pentru comportamentul organismelor vii.

Aferentația inversă îndeplinește un dublu rol:

a) orientează și dirijează mișcarea, acțiunea și

b) informează (centrul de comandă) asupra rezultatelor obținute.

Aferentația inversă constituie unul dintre compartimentele esențiale ale automatizării. Activitatea omului este, în general, conștientă, adică se desfășoară în conformitate cu un scop în prealabil stabilit. Dar în activitatea omului există multe elemente automatizate: deprinderile, obișnuințele, aten-

ția, percepția, memoria și chiar gîndirea (calculul mintal, formulele, teoremele etc.). Aceste elemente automatizate ale activității fizice și psihice a omului au făcut posibilă transcrierea legilor activității nervoase superioare în formule exacte. La baza transcrierii stă tot principiul analogiei. Prelucrarea logică și matematică a diferitelor funcții psihice și, pe această bază, modelarea lor constituie puntea de trecere din domeniul fiziologiei și psihologiei în domeniul electronicii. Procesele și funcțiile psihice prelucrate și transformate în formule matematice și logice au fost apoi transpuse în mașini, adică modelate.

Această modelare a determinat o adevărată revoluție în metodologia științelor. În ce a constat această revoluție? În primul rînd în însăși preluarea de către mașini a o seamă de funcții ale activității psihice a omului. Dacă în secolele anterioare omul, prin diferitele descoperiri și invenții, și-a prelungit și amplificat forța fizică, în secolul al XX-lea el a inventat mașinile care-i prelungesc forța intelectuală. Acestea sînt mașinile cibernetice. În ele omul și-a modelat procesele psihice: percepția, memoria, reglarea acțiunilor, gîndirea etc.

Introducerea acestor funcții în mașinile cibernetice a făcut ca acestea să se distanțeze în mod spectaculos de om. Mașinile care au aceste funcții percep, memorează și calculează incomparabil mai bine și mai repede decît omul. Așa, de exemplu, o mașină cibernetică de calculat realizează înmulțirea a două numere de cîte zece cifre în mai puțin de o secundă, operație pentru care unui om i-ar trebui cam cinci minute. Mașinile au apoi marea calitate de a nu obosi și de a nu greși. Creierul omului are anumite limite de muncă, pe care mașinile cibernetice le-au depășit. În general, funcțiile

acestor mașini depășesc funcțiile similare ale omului în rapiditate, volum și forță.

Al doilea domeniu pe care cibernetica l-a revoluționat este cel al subiectivului — psihologia. În veacurile care au precedat apariția ciberneticii, psihicul a constituit un domeniu mai mult sau mai puțin misterios. Mijloacele de cercetare utilizate de fiziologie și psihologie erau limitate și rudimentare. Intervențiile chirurgicale care se făceau asupra creierului nu puteau pune în evidență legile activității lui fiindcă ele, lezînd țesutul nervos, îi tulburau funcționarea normală. Nici metoda subiectivă — introspecția — nu putea oferi cercetării un tablou real al activității psihice. Din această cauză creierul a rămas de-a lungul veacurilor pentru cercetători „cutia neagră“ (blak-box). Pe drumul deschis de către Secenov și Pavlov în cercetarea obiectivă a psihicului, cibernetica oferă fiziologilor și psihologilor metode și instrumente noi de cercetare. Modelînd unele procese psihice și transpunîndu-le în mașină, ciberneticienii au facilitat studiul „originalului“: procesele psihice ale omului și legile care stau la baza activității nervoase.

Pe aceeași linie de preocupări, cibernetica a făcut posibilă studierea tipurilor de activitate nervoasă superioară prin modelarea lor. Modelînd parametrii principali ai tipurilor de activitate nervoasă superioară — intensitatea, echilibrul și mobilizarea — cibernetica a pus bazele studiului obiectiv al temperamentului, caracterului și aptitudinilor omului. Bineînțeles că este vorba de un studiu cantitativ care trebuie completat printr-o interpretare calitativă.

Studierea obiectivă a activității psihice nu are numai o importanță teoretică, ci și una practică:

cunoscînd mai temeinic procesele psihice și legile lor se poate interveni cu mai multă eficiență în educarea lor.

7. Modelarea și viața psihică

Acest paragraf poate fi considerat o concluzie aplicativ-practică a celui precedent (Psihologia și cibernetica).

Deși de la introducerea experimentului în cercetarea fenomenelor psihice (1879) și deci de la data dobîndirii de către psihologie a dreptului de cetate în lumea științelor a trecut mai bine de un secol, viața psihică mai este, în bună parte, învăluită de „mistere". „Cutia" care adăpostește organul psihicului mai este încă — chiar dacă nu total — „black-box" (cutie neagră). Și acest lucru nu este lipsit de consecințe negative, nu numai pentru psihologie, ci și pentru domeniile ei de aplicare (educație, muncă, artă, sport etc.), domenii în care investigarea psihologică și mai ales acțiunile bazate pe aceasta nu au rigurozitatea pe care o au investigațiile și aplicațiile lor în domeniul științelor pozitive (chimie, fizică, matematică etc.), motiv — printre altele — care l-a determinat pe profesorul Vasile Pavelcu să scrie o „Dramă a psihologiei". Este cuprinsă în această carte „drama" unei științe conștientă de valoarea sa (valoare rezultată din utilitate), dar încă în imposibilitatea de a o demonstra plenar, chiar dacă prin psihotehnică, psihopatologie și alte ramuri a făcut dovada utilității sale sociale. Dar, cum spuneam, nu la toți parametrii.

În drumul său de constituire ca știință, psihologia s-a întîlnit, pe la mijlocul acestui secol (1947), cu cibernetica. Întîlnirea a fost de bun augur, căci prin cibernetizare psihologia a făcut un pas important spre scientifizare. De fapt, Wiener considera în mod apodictic necesitatea includerii psihologilor în grupul ciberneticienilor. Deci psihologia îi era necesară ciberneticii congenital. Dar — cum spuneam — și psihologia avea de „cîștigat" din această „întîlnire". Este tocmai ceea ce vom încerca să punem în evidență în rîndurile ce vor urma.

Stabilirea principiului analogiei ca principiu de bază al ciberneticii presupune și implică posibilitatea reproducerii pe plan obiectiv a unor operații și procese subiective. De vreme ce atît organismul uman cît și mașinile funcționează (conform analogiilor stabilite de cibernetică) ca un sistem din mai multe elemente (aparate, organe, piese) corelate între ele, înseamnă că anumite organe și funcții din organismul uman ar putea fi transpuse în mașini. Așa a apărut ideea posibilității modelării nu numai a funcțiilor biologice (bionica), ci — de ce nu? — și a funcțiilor și proceselor psihice.

Ajungînd aici considerăm necesar să lămurim conceptul de „model" și cel de „modelare".

Modelul (nu este vorba de accepțiunea obișnuită a acestui concept, cu sensul de exemplu sau de eșantion etc.) este un sistem ideal sau material, simplificat, cu ajutorul căruia pot fi studiate indirect structura și proprietățile unui alt sistem mai complex (sistemul original), cu care modelul prezintă o anumită analogie. În cazul nostru, sistemul original — viața psihică — este un sistem ideal și foarte complex (poate cel mai complex dintre toate sistemele originale). De aici și marea dificultate

a creării unui model material care să-l reproducă, adică să-l modeleze. În ipoteza că s-ar încumeta cineva să modeleze acest sistem, ar avea de învins, în primul rînd, o mare dificultate: volumul lui, căci un asemenea model obiectiv ar avea dimensiunile unui mare bloc cu foarte multe etaje și apartamente.

Modelarea este operația de reproducere a unui sistem complex în altul mai simplu. Bineînțeles că simplificarea nu trebuie să degenereze în vulgaritate; simplificarea trebuie luată, în acest caz, în sensul de esențializare, și — în cazul proceselor psihice — de izolare (a memoriei, a percepției, gîndirii etc.) de alte procese.

S-ar putea naște întrebarea: se pot modela procesele psihice, știind că ele sînt procese ideale, iar modelarea lor s-ar putea realiza într-un sistem material (mașina care percepe — perceptorul, mașina care memorează, mașina care gîndește, care compune etc.)? Dacă da, cum este posibilă această transpoziție (convertire)? Care sînt premisele teoretice ale acestei modelări și care sînt posibilitățile ei practice? Dar limitele?

Deși activitatea psihică a omului în stare de veghe este, în cea mai mare parte, o activitate conștientă, ea conține în structura sa elemente de automatizare. Memoria, percepția, limbajul, gîndirea etc. — deci procese conștiente — funcționează normal, cu o anumită fluență, tocmai datorită elementelor lor componente care, printr-un îndelungat exercițiu, s-au automatizat: sînt conștient că vorbesc și de ceea ce vorbesc dar nu sînt conștient de fiecare sunet pe care-l scot sau de structura fonetică a fiecărui cuvînt; sînt conștient de soluțiile pe care le caut la o problemă, dar calculele de adunare, scădere sau înmulțire se produc „de la

sine“ ș.a.m.d. Activitatea psihică ar fi de neconceput fără aceste automatisme funcționale. Tocmai această caracteristică a activității psihice — automatizarea — constituie premisa de transcriere (transpunere) a ei în formule matematice (modelul teoretic) și de construire, pe baza acestor formule, a modelului material al ei, adică al unuia sau altuia dintre procesele sale (memoria, percepția, gîndirea etc.). Iată deci că, prin intermediul unui model teoretic (formulă matematică sau sistemul de formule) sistemul ideal (psihicul) poate fi convertit în sisteme materiale simplificate, esențializate (perceptorul, mașina de memorat, mașina de compus versuri sau muzică etc.).

Modelarea a produs o adevărată revoluție în investigația științifică în toate domeniile, dar mai ales în domeniul de investigare a fenomenelor psihice.

Se pune problema care este valoarea cunoașterii cu ajutorul modelului. Adică, avînd în vedere caracterul simplificat al modelului, cît putem cunoaște cu ajutorul lui?

Întrucît modelul vieții psihice se constituie în mod probabilistic, înseamnă că și cunoașterea pe care o realizăm cu ajutorul lui este tot o cunoaștere de tip probabilist. Deci, cu ajutorul unui model material (perceptorul, de exemplu) — care nu este altceva decît o extrapolare a unui sistem ideal (percepția) — noi putem cunoaște modul posibil în care se produce acest proces în capul omului și putem anticipa — după experimentarea lui — ce se poate produce în percepția omului într-o situație dată (cea pe care am experimentat-o cu ajutorul perceptorului). După cum vom putea anticipa, cu ajutorul mașinii de jucat șah, figurile pe care le va utiliza adversarul nostru într-o situație strategică

dată (avînd în vedere că orice situație tactică și strategică își are algoritmii ei, algoritmi pe care mașina îi descifrează).

În afară de funcția sa metodologică de cercetare, modelul mai îndeplinește și o funcție praxiologică. Procesele psihice modelate sînt solicitate într-o activitate concretă: învățare, muncă, creație, etc. Cunoscîndu-le modul de funcționare (cu ajutorul modelului material) vom putea interveni, pe de o parte, pentru ca în activitatea concretă să fie solicitate în mod rațional, și prin aceasta vom spori eficiența activității, iar, pe de altă parte, putem organiza activitatea, învățătura, de exemplu, în așa fel încît să contribuie în cea mai mare măsură la dezvoltarea psihică (a proceselor în speță). Deci, cunoscînd temeinic viața psihică (procesele și legile lor de producere și funcționare), vom putea să intervenim cu mai mare eficiență la solicitarea ei și la educarea ei.

Afirmăm, într-un alt context, că modelarea obiectivă a psihicului uman în întregime ar crea dificultăți de natură materială (modelul material ar ocupa un volum care l-ar face, practic, nefuncțional). Considerăm însă că nu aceasta ar fi dificultatea cea mai mare și în nici un caz ea nu ar fi insurmontabilă. Dificultatea de nedepășit — deocamdată — este de altă natură. Este vorba de caracteristicile unor variabile psihice care le fac inabordabile din punct de vedere cibernetic. Ne gîndim aici la procesele afective superioare, la sentimente și la motivațiile umane interne care nu pot fi algoritmizate, deși citeam într-o lucrare de literatură fantastico-științifică despre modelarea sentimentului de dragoste la un robot. Dar, ca de obicei, și această lucrare era mai mult fantastică și mai puțin științifică, căci robotul din povestea

citită făcea declarații de dragoste, cu aceeași „formulă", atît unei fete cît și unui bărbat.

Un alt resort al vieții psihice care nu poate fi modelat este cel al motivelor intrinsece. Cine se va încumeta să modeleze curiozitatea epistemică, pasiunea pentru cunoaștere, pentru știință, setea nepotolită a omului pentru adevăr și pentru dreptate? Și cum ar putea să modeleze asemenea variabile psihice, care sînt atît de specific omenești?

Încercînd să conchidem, constatăm cu optimistă bucurie că modelarea, ca metodă de investigare științifică, are un larg spectru de aplicabilitate și în studiul fenomenelor psihice, fapt care contribuie, pe de o parte, la procesul de scientifizare a psihologiei, iar, pe de altă parte, la sporirea eficienței activității în domeniile în care se aplică cuceririle psihologiei (educație, medicină, artă, sport, muncă, industrie etc.).

În același timp, constatăm că viața psihică nu poate fi, deocamdată, modelată în plenitudinea ei atît din cauza unor dificultăți de ordin material (volum prea mare), cît mai ales pentru oprelişti care țin de natura intimă a sufletului uman și care fac din el un miraculos și grandios unicat, în care se răsfrînge, ca într-un strop de rouă sau într-un cristal de zăpadă, ceva din marea enigmă a macrocosmosului.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE, O PERSPECTIVĂ

În cele șapte paragrafe din acest capitol, intitulat „Implicații ale psihologiei", am încercat să demonstrăm, atît cît ne-a stat în putință, valoarea practic-aplicativă a cunoștințelor de psihologie.

Caracterul mai extins sau mai puțin extins al acestor paragrafe nu a fost determinat de măsura pe care domeniul în cauză îl oferă aplicării cunoștințelor de psihologie, ci de gradul în care am cunoscut și cunoaștem acel domeniu. Așa, de exemplu, tratarea mai amănunțită a implicațiilor psihologiei în învățămînt și în orientarea școlară și profesională se datorează faptului că de mai mulți ani lucrăm în aceste domenii, că am făcut cercetări și am publicat pe aceste teme.

Cititorul, care a făcut cunoștință în prima parte a lucrării noastre cu problemele teoretice ale psihologiei, după o prealabilă reflecție, le va putea extinde la domeniile în care își desfășoară activitatea, încercînd astfel să și-o explice din perspectivă psihologică și chiar să și-o desfășoare, în viitor, din această perspectivă.

Va fi cel mai bun semn că lectura acestei cărți i-a fost utilă.

CUPRINS

Tehnoredactor: ANGELA ILOVAN

Coli tipar: 3,875.
Bun de tipar: 22.VIII.1991.

Tiparul executat la POLSIB S.A.sub c-da A 22